

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduskond

Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut

Kaia Kingo

Uus arusaam vananemise kontseptsioonist Eestis

Magistritöö

Juhendaja: *MSW, R. Sirotkina*

Juhendaja allkiri_____

Tartu 2013

A new understanding of the concept of ageing in Estonia

Kaia Kingo

Abstract

In my work as a social worker I experienced different views on age, ageing and the elderly. It caught my interest how I myself as a reflective practitioner understood these subjects. The objective of this master's thesis is my understanding of a new concept of ageing in Estonia as a reflective practitioner and researcher.

To achieve this objective I explored the understanding of ageing in Estonia, described the challenges associated with ageing and the possible solutions. To collect data I conducted 7 in-depth interviews with experts of different fields who all have previous experiences with the subject, one of whom answered to my questions via e-mail. I chose the conventional content analysis for the qualitative method of research.

As a result I discovered that ageing should be seen as positive for both the individual as well as the wider society. Neither the ageing of an individual nor that of a population is not a problem itself, there are multiple opportunities for the ageing population and for ageing individual. Ageing should therefore be seen as a triumph in the development of the society. However, the analysis I conducted shows that according to the experts in Estonia ageing is rather viewed as undesirable. Even though none of the experts used the term mainstreaming ageing, they all talked about solutions and activities which would result in it. One way to mainstream ageing is to promote an environment with opportunities for active ageing.

Keywords: reflective social work practice and research, active ageing, mainstreaming ageing, the understanding of ageing

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Uurimuse teoreetiline alus	6
1.1. Reflektiivne praktika.....	6
1.2. Reflektiivne uurimus.....	8
1.3. Rahvastiku vananemine	9
1.3.1. Vananemisest ja vanematest inimestest rääkimine	9
1.3.2. Statistilised näitajad.....	11
1.4. Aktiivsena vananemine – mida see tähendab ja miks see oluline on?.....	13
1.5. Eestlaste asukoht väärtuskaardil	15
1.6. Teooriaid vananemisest	17
1.6.1. Bioloogilised teooriad vananemisest.....	17
1.6.2. Psühholoogilised teooriad vananemisest.....	17
1.6.3. Sotsioloogilised teooriad vananemisest	18
1.7. Probleemipüstitus.....	20
2. Metoodika.....	22
2.1. Uurimuse käik.....	22
2.1.1. Andmekogumismeetod.....	22
2.1.2. Andmete kogumine	22
2.1.3. Andmeanalüüsi meetod	23
2.1.4. Analüüsi käik.....	24
2.2. Valim	25
2.3. Uurimuse eetiline aspekt.....	26
3. Analüüs	27
3.1. Põlvkondadevahelised erisused	27
3.1.1. Piirid.....	27
3.1.2. Ajaloolised mõjutused.....	29
3.1.3. Vananemisega seostatavad puudused.....	32
3.1.4. Vananemisega avalduvad võimalused	34
3.2. Harjumus olla aktiivne ühiskonna liige	38
3.2.1. Hea tervislik seisund on aktiivse eluviisi eeldus.....	39
3.2.2. Aktiivsuse võimalused tööturul ja täiendõppes.....	40
3.2.3. Vabatahtliku tegevuse variandid	43
3.2.4. „Passiivne“ pensionär.....	43
3.3. Uus kontseptsioon vananemisest	44
3.3.1. Vananev rahvastik.....	45
3.3.2. Sotsiaalsed väljakutsed Eestis	47
3.3.3. Eesti valikud.....	52
3.3.4. Uus kontseptsioon	54
4. Arutelu	58
Kokkuvõte	67
Kasutatud kirjandus	70

Sissejuhatus

Minu magistriuurimus keskendus vananemise protsessi ja aktiivsena vananemise kirjeldamisele ning selgitamisele Eesti näitel. Samuti vaatlesin vananemisega seostatavaid probleeme Eestis ning kajastasin võimalikke lahendusi aktiivsena vananemise tagamiseks. Töö eesmärk oli luua uus, Eestile omane vananemise kontseptsiooni kirjeldus. Samaaegselt arendasin iseenda ametialast kompetentsi reflektiivse uurimuse teostamisel saadud teadmiste abil.

Töö koostamine oli mõnevõrra erinev tavapärasest uurimusest ja sellele omasest etappide järjestusest. Uurimuse laiem eesmärk oli arendada minu kui sotsiaaltöö spetsialisti pädevust ja kompetentsust reflektiivse uurimuse läbiviimise ja refleksiivsusega. Intervjuude tegemisel toetusin senise praktika käigus omandatud kogemustele ja teadmistele ning ülikoolis õpitule. Ma ei tutvunud eelnevalt olemasolevate teooriatega vananemisest, et mitte lasta end loetust mõjutada. Enne intervjuude läbiviimist osalesin mitmel Eesti aktiivsena vananemise arengukava 2013–2020 koostamisega seotud üritusel, kus minu kui uurija ja praktiku teadmised täienesid. Reflekteeriva uurijana täiendasin oma teadmisi jätkuvalt ka intervjuude käigus, kasutades saadud teadmisi järgnevates intervjuudes.

Uurimuse teoreetilise raamistiku kokkupanemisel toetusin Richardsoni ja Baruschi (2005) raamatule, kus kirjeldatakse vananemisega seotud teooriaid. Reflekteerimise ja refleksiivsuse kirjeldamisel kasutasin Tiia Tamme (2008) ning Fooki ja Gardneri (2007) teoseid. Vananeva rahvastiku ja aktiivsena vananemise sisu selgitamisel kasutasin Maailma Terviseorganisatsiooni (*World Health Organization*) ja Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni Euroopa Majanduskomisjoni (*United Nations Economic Commission for Europe*) materjale. Eestit iseloomustava rahvastiku vananemise kirjeldamisel toetusin valdkonna ekspertide (Kristjuhan 2012, Marksoo jt 2011, Tamm jt 2010; Sirotkina 2012) viimastel aastatel avaldatud artiklitele. Täiendavalt vaatlesin Eesti positsiooni väärtuskaardil Eesti Inimarengu Aruannete (2010, 2013) põhjal.

Peale teooria osa põhjendasin andmete analüüsimisel kasutatud meetodi valikut ning kirjeldasin kodeerimise ja analüüsimise protsesse. Metoodika osas täpsustasin ka valimi moodustamist ja andsin ülevaate saadud andmetest. Töö empiirilises osas esitlesin andmeanalüüsi käigus saadud tulemusi kolme kategooria abil, mille tuletasin intervjuudes esinenud koodide põhjal.

Arutelu osas sidusin teoreetilises osas ja analüüsis kirjeldatud teooria ning tulemused, samuti tegin ettepanekuid, kuidas võiks Eesti lahendada uurimuses esile tõstetud probleeme. Lisaks kirjeldasin, milline võiks olla uus vananemise kontseptsioon Eestis. Täiendavalt analüüsisin enda kui praktiku ja uurija rolli uurimuse tegemisel.

1. Uurimuse teoreetiline alus

1.1. *Reflektiivne praktika*

Magistriõppesse astudes esitasin magistritöö kava, mille kohaselt planeerisin jätkata bakalaureuse tööst väljakasvanud ideega uurida laste ressursse tegevusuuringu abil. Uuringu läbiviimist kavandasin perioodil, mil töötasin laste päevakeskuses juhendajana. Magistriõpingud jäid peagi pooleli ning vahetasin ka töökohta, millega kaasnes sihtgrupi muutus. Asusin tööle haiglas ning sellest ajast alates olen tegelenud eakate ja geriaatriliste klientidega. Taasalustades õpinguid, tundus magistritöö teema muutmine minu jaoks loogiline samm edasi ning sündis idee kirjutada oma töö eakatest, vananemisest ja vanusest üldiselt. Endiselt oli plaanis teha tegevusuuring, sedapuhku eakatega.

2012. aasta alguseks olin kindlalt otsustanud, et uus sihtgrupp ja uus teema on minu jaoks sobilikud ning ka juhendaja leidmine ei valmistanud raskusi. Kokkulepe koostööks juhendajaga sai sõlmitud tänu meie mõlema huvile sama valdkonna vastu. Samal ajal sain juhendajalt teada, et Eestis oli alustatud eeltöödega aktiivsena vananemise arengukava kirjutamiseks, lisaks oli 2012. aasta aktiivsena vananemise ja põlvkondadevahelise solidaarsuse aasta kogu Euroopas. Tänu juhendajale olin kaasatud mainitud arengukava loomise protsessi erinevatel etappidel mitmel moel (töötoa juhtimine; intervjuude läbiviimine aktiivsena vananemist puudutavate oluliste teemade kogumiseks). Intervjuude läbiviimise ajaks olin teadlik enda soovist kasutada saadud andmeid oma magistritöö jaoks. Andsin sellest soovist teada intervjuueeritavatele ning sain kõigilt ka nõusoleku.

Vanus, vananemine ning selle mõju inimesele endale ja temaga kokku puutuvatele spetsialistidele ning vanusest lähtuv patsientide käsitlemine haiglateskkonnas pakkusid mulle professionaalset huvi ning leidsin, et sotsiaaltöötajana tuleks mul oma pädevust suurendada. Hakkasin teadlikult

tegelema enda ametikasvuga, et tõsta erialast kompetentsi (Tamm 2008: 10). Tamm (2008: 33) defineerib kompetentsust nii: „*Kompetentsus tähendab võimeid ja teadmisi-oskusi sooritada tööülesandeid oma töövaldkonnas vastavalt ootustele ning toime tulla töövaldkonna uutes ja muutunud tingimustes*“. Kompetentsusest rääkides kirjeldab van Ewijk (2010: 87) sotsiaala professionaali kui töötajat, kes on teadlik oma rollist, positsioonist ja vastutusest seoses kohaliku sotsiaalpoliitika, teenusepakkuja ja kodanikuga (teenuse kasutaja, töövõtja, tarbija) ning kes oskab põhjendada erinevate sidusgruppide heaks tehtud tööd. Seega käsitletakse pädevusena võimeid ja oskusi, kuid kompetentsuse mõiste lisab van Ewijki käsitluses juurde ka professionaali vastutuse dimensiooni.

Sotsiaaltöö professiooni iseloomustab lisaks spetsialisti teadlikkusele ka ühiskondlike muutuste mõjude kiire kajastumine sotsiaaltöö kontekstis (Tamm, 2008: 39), mistõttu on erialane pädevus pidevas muutumises. Karvinen-Niinikoski (2012: 35) kohaselt on ametipädevuse eluliseks osaks võime jätkuvalt laiendada olemasolevat kompetentsi. Tegeledes üha enam väljakutseid pakkuvate probleemidega süvendatakse seniseid teadmisi, tegutsedes oma pädevuse piiril vähendavad kogutud kogemused uutele probleemidele lahenduste leidmiseks vajaminevat aega (ibid).

Kompetentsi laiendamisest ja ametipädevusest üldiselt rääkides on olulisel kohal reflektiivsus ja refleksiivsus. Ametipädevuse kirjeldamisel on Tamme (2008: 39 viidatud Schön 1983, 1987, 1996; Ashmore 1989; Järvinen 1990; Engeström 1989, 2002; Karvinen 1996 kaudu) kohaselt mitmed uurijad kasutanud reflektiivsuse mõistet. Tegu on oma mõtlemisviisi, kommunikatsiooni ja tegevuse analüüsiga (Tamm, 2008: 40 viidatud Järvis 1990: 10 kaudu). Reflektiivsus kui pädevuse säilitaja ja uuendaja on sotsiaaltöö protsessis abiks kliendisuhete tulemuslikkuse parandamisel ja teenuste kvaliteedi tõstmisel (Tamm 2008: 40). Kokkuvõtvalt on reflektiivsus protsess, mis koosneb peegeldusest (tagasiside), kriitilisest hinnangust ning vastavalt sellele järelduste tegemisest ja uue teadmise loomisest (ibid).

Fooki ja Gardneri (2007: 24) kohaselt on reflekteeriv praktika teooria uurimise protsess, mis arendab teooriat otse konkreetse praktika põhjal. Selleks, et praktika oleks reflekteeriv, on oluline ise olla refleksiivne. Fook ja Gardner (2007: 28) leiavad, et uurimine ning teadmiste loomine on

lahutamatu osa igapäevasest elust ja seega igapäevasest professionaalsest praktikast. Selleks, et olla refleksiivne, peab olema teadlik mitmesugustest viisidest, kuidas võib luua või vähemalt mõjutada kasutatavate teadmiste tüüpe (ibid). Selg (2008: 50) selgitab, et reflekteerimisprotsess ja refleksiivsus ei välista, vaid täiustavad teineteist. Reflekteeriva ehk peegeldusliku praktika rakendamine arendab töötajas refleksiivsust, mis omakorda toetab reflekteerimisprotsesse (ibid)

1.2. Reflektiivne uurimus

Lisaks reflektiivsuse kasutamisele tehtava töö analüüsimisel on üha suuremat tähtsust omandanud reflektiivne uurija ja (praktika)uurimus. Karvinen-Niinikoski (2012: 35) kohaselt on toimunud nihe teadmiste omandamiselt reflektiivse teadmiste loomise ja innovatsiooni suunas. Praktika uurimus on kontseptsioon, mis kirjeldab uut suhet teadmiste ja teadmiste loomise, ametialase pädevuse kasvatamise ja sotsiaaltöö distsipliini vahel (Karvinen-Niinikoski 2012: 35 viidatud Shaw 2005; Satka jt 2005 kaudu). Praktikuid vaadeldakse kui uurijaid ja oma praktika teadmiste loojaid ning samas arendatakse praktikute kriitilist suhtumist sellesse uude rolli (Karvinen-Niinikoski 2012: 35).

Magistriuurimus on üles ehitatud reflektiivse uurimusena ning keskendub vananemise ja aktiivsena vananemise uurimisele. Karvinen-Niinikoski (2012: 16) kohaselt sobib vananemise uurimiseks kasutada sotsiaalsete protsesside lähenemist. Põhieeldus nimetatud käsitlusviisi puhul on, et sotsiaalsed süsteemid ei ole fikseeritud ega püsivad (ibid). Näitena on kirjeldatud pensionile jäämist kui sotsiaalset ja majanduslikku protsessi, mis on pidevas muutumises ning erineb sellest, mis ta on olnud minevikus (ibid). Vananemise uurimisel sotsiaalsete protsesside käsitlusviisi kasutamine ei sunni uurijat asetama vanemaealisi inimesi ideaalsesse minevikku või lukustama neid ettemääratud mitterahuldavas olevikku (ibid). Sellise lähenemise eeliseks peetakse tuleviku-ennustuste sõltuvust käimasolevatest sotsiaalsetest protsessidest, mis muudavad vältimatult praeguseid tingimusi (ibid) ja seega ka tulevaste vanemaealiste inimeste vananemise protsessi.

Reflekteeriva uurimuse läbiviimine võimaldab minul kui spetsialistil täiendada enda teadmisi vananemisest ja eakatest ning samaaegselt võimaldab refleksiivsus analüüsida mind mõjutavaid hinnanguid ja arvamusi, mis avalduvad igapäevatoos tehtud otsustes. Läbi refleksiivsuse saan teadlikumaks eeldustest, millele toetun juhtumitega tegelemisel. Sellisel moel laiendan oma kompetentsi sotsiaaltöö spetsialistina.

1.3. Rahvastiku vananemine

1.3.1. Vananemisest ja vanematest inimestest rääkimine

Rahvastiku vananemine on Maailma Terviseorganisatsiooni (*World Health Organization*, edaspidi WHO) arvates inimkonna suurim triumf ja samuti suurim probleem (*Active Ageing...* 2002: 4). Rahvastiku vananemise protsess on: (1) inimajaloo mõistes pretsedenditu; (2) kõikjale tungiv mõjutades kõiki maailma riike; (3) protsess, mis mõjutab kõiki inimelu aspekte; (4) kestav (*World Population...* 2009: viii).

Palmore'i (2005: 87) ja Kirkwoodi (1999: 15) kohaselt mõjutab eakaid inimesi ja vananemise protsessi vanustundlikkus (ingl k *ageism*). Kirkwood (1999: 16) käsitleb vanustundlikkust kui inimese vähemväärtuslikuks pidamist üksnes tema vanuse tõttu. Kõnealuse mõiste kasutuselevõtja Butler (2005: 85) kirjeldab, et alguses töötas vanustundlikkus tema jaoks mõlemas suunas, st vanemad inimesed võivad negatiivselt suhtuda noortesse ja noored võivad samamoodi suhtuda vanematesse inimestesse. Hiljem jõudis Butler (*ibid*) järeldusele, et üldiselt avaldub vanustundlikkus kõige sagedamini vanemate inimeste suhtes. Butler (2005: 86) jätkab tõdemusega, et tähelepanu on vaja pöörata kõikidele põlvkondadele, sest vanustundliku suhtumise vähendamise eesmärk ei ole mitte vanemaeliste inimeste edukuse suurendamine võrreldes teistega, vaid eesmärk on kindlustada eakatele õiglane osa ühiskonna ressurssidest (*ibid*).

Palmore (2005: 88) võtab kokku oma mitukümmend aastat kestnud uuringud vanustundlikkuse teemal, öeldes, et keskmisel inimesel on eakate kohta umbes sama palju väärarusaamasid kui on korrektseid kontseptsioone. Palmore (2005: 90) on seisukohal, et vanustundlikkus põhjustab ebavajalikku hirmu, haigusi ja kannatusi ning seda eriti vanemate inimeste seas. Palmore'i (2005: 90) kohaselt on vanustundlikkust võimalik vähendada kasutades näiteks inimeste harimist ja individuaalseid näiteid „edukast vananemisest“. Tesch-Roemeri (2011: 4) väitel tähendab „edukas vananemine“ indiviidi head tervislikku seisundit ja füüsilist vormi ning vaimset võimekust, mis soodustab kaaskodanikega suhtlemist ja ühiskonnaelus osalemist. „Edukat vananemist“ hinnatakse „normaalsest“ vananemisest kõrgemalt, mistõttu ei tohi jääda tähelepanuta need individid, kes eri põhjustel aktiivsena vananeda ei suuda (ibid).

Enamikes Lääne ühiskondadeks peetakse vanemaealisuse alguseks 60.–65. eluaastat ning kronoloogilise vanuse järgi inimese nimetamine vanaks on seotud ühiskondlike normide (nt pensioniiga) ja eaga, mil vananemise ilmingud saavad nähtavaks (The Developmental Psychology... 2013). Sama allikas pakub kronoloogilise vanuse käsitlemiseks kahte võimalikku jaotust:

- (1) Noored vanad (60-ndates aastates); keskmiselt vanad (70-ndates aastates) ja vanad vanad (80-sed ja vanemad).
- (2) Noored vanad (65–75-aastased või 80-sed); vanad vanad (75–80-aastased või 90-sed) ja väga vanad (90-sed ja vanemad) (ibid).

Eesti aktiivsena vananemise arengukavast (edaspidi AVA) võib lugeda, et erinevates eluvaldkondades kasutatakse vanemaealiste defineerimisel erinevaid vanuseid või vanusevahemikke (2013: 7). Näiteks tööhõivealastes uuringutes käsitatakse vanemaealistena 55–64-aastaseid, tervishoiualastes uuringutes aga juba 45-aastaseid ja vanemaid inimesi (ibid). Rahvastikku aga loetakse vananevaks, kui üle 60-aastaste inimeste osakaalu kasvuga kaasneb alla 15-aastaste isikute vähenemine ja tööealiste inimeste (15–59-aastaste) proportsionaalne kahanemine (World Population... 2009: viii). Sedasorti muutus elanikkonna gruppide arvukuses mõjutab otseselt põlvkondadevahelist ja -sisest õiglust ning solidaarsust, mis on ühiskonna alustaladeks (ibid).

Vanustundlikkus ja inimeste jaotamine vanuserühmadesse tekitab küsimuse, milliseid mõisteid võiks kasutada rääkides vananemisest ja vanematest inimestest. 1999. aastal koostati Eestis esimene omalaadne dokument (Vanuripoliitika alused), mille fookuses olid vanemad inimesed, ent tarvitav sõna oli „vanur“. Sotsiaalhoolekande seaduses (RT I 1995, 21, 323) on praegugi kasutatud sama mõistet. Minu hinnangul on viimatimainitud termin negatiivse alatooniga ning selle kasutamist üritatakse vältida. Õppe- ja teadustöös kasutatakse pigem mõisteid „eakas“, „vanemaealine“, „vananev inimene“ ning sama sõnakasutus iseloomulik ka AVA-le (2013).

1.3.2. Statistilised näitajad

Eesti Statistikaameti andmetel (Euroopa Liidu rahvaarv... 2011) kasvab 65-aastaste ja vanemate inimeste osatähtsus Euroopa Liidu rahvastikus 2010. aasta 17%-lt 2060. aastaks 30%-le ning üle 80-aastaste osatähtsus 5%-lt 12%-le. Vanemate inimeste endi grupp vananeb samuti, st 60+ vanuses inimeste seas on kõige kiiremini kasvav grupp üle 80-aastased (World Population... 2009: ix). Täiendavalt iseloomustab tänapäeva eakamaid naiste osakaalu tõus vanuse kasvades (World Population... 2009: x). Maailmas on üle 60-aastaste seas naisi 54%, üle 80-aastaste vastav protsent on 63 ning 100-aastaste ja vanemate puhul juba 81 (World Population... 2009: xi). Veel üheks probleemide allikaks peetakse eakate üksi elamist, mille tõttu võivad nad tõenäolisemalt kogeda sotsiaalset isolatsiooni ja rahamuresid (World Population... 2009: x).

Nii nagu kogu maailmas, on ka Eestis vanemaealiste hulgas naiste osakaal üha suurem inimese ea kasvades: 65–74-aastastest on 63% naised, 75-aastaste ja vanemate hulgas on see näitaja 72% (AVA, 2012: 13). Selle peamine põhjus on suur erinevus naiste ja meeste oodatavas elueas – Eesti naised elavad meestest keskmiselt üle kümne aasta kauem (2010. aastal oli Eestis naiste keskmine oodatav eluiga sünnil 80,5 aastat, meestel 70,6 aastat) (ibid).

Demograafiliste muutuste tõttu viibis Eestis elanikkonna vananemine 40 aastat, aga kiirenes tormakalt 20. sajandi lõpus (Tamm jt 2010: 154). Puur jt (2013: 21) räägivad rahvastiku

vananemise peatumisest mitmel korral erinevate kohortide väikesearvulisuse tõttu. 1980. aastatel vähenes Eestis eakate osakaal ning viimati mainitud põhjusel ei ole see suurenenud ka viimase nelja aasta jooksul (ibid). Tamme jt (2010: 154) kohaselt moodustasid üle 65-aastased inimesed 2008. aastal 17,2% elanikkonnast ning viimatiste trendide põhjal jõuab 60-aastaste ja vanemate inimeste osakaal 2050. aastal 33%–ni.

Tulva ja Viiralti (2003: 47) arvamusel on vananemise protsessi tulemuseks olukord, kus töötajaskonna hulgas suureneb palju aastaid tagasi hariduse omandanud inimeste osakaal ning neil tuleb uue tehnoloogia ja tootmisvõtetega toimetulemiseks pidevalt oma oskusi täiendada. Viimati mainitud asjaolu tõttu suudavad tööturule jääda ainult need vanemaealised, kes on konkurentsivõimelised (ibid). Vaadates 5 aastaste vanuserühmade lõikes tööhõive muutusi 45–74-aastaste seas selgub, et aastatel 2000–2011 on kõigi gruppide hulgas hõive määr tõusnud ning suurim on olnud tõus 70–74-aastaste seas: 6,9%–lt 2000. aastal 12,1%–ni 2010. aastal (Marksoo jt 2011: 2).

55–64-aastastest hõivatutest töötas 2010. aastal täisajaga 86% ning osaajaga 14%, sh oli 3% vaeghõivatuid ehk siis selliseid osaajatöötajaid, kes soovinuksid rohkem töötada ja oluaksid valmis lisatööd kohe (kahe nädala jooksul) vastu võtma (Marksoo jt 2011: 6). Võrreldes teiste Euroopa Liidu riikidega, on Eestis vanemaealiste osalus tööturul keskmisest tunduvalt kõrgem, töötatakse kauem ja jäädakse hiljem pensionile (ibid).

Lisaks tööelus osalemisele on võimalik end tegevuses hoida ka töövälisel ajal ning peale tööturult lahkumist. Saks (2009: 74–75) kirjeldab vanemaealiste inimeste aktiivsust vaba aja veetmise aspektist ning autor ütleb, et Eestis on üle 65-aastased inimesed suhteliselt vähe ühiskondlikult aktiivsed – 15% eakatest võtavad osa ümbruskonnas korraldatavatest üritustest, umbes poole vastanute jaoks on määravaks halb tervis ning viiendik väidab huvipuudust. Saks (ibid) arvab, et eakate madala ühiskondliku aktiivsuse põhjuseks on muuhulgas eakatele suunatud võimaluste vähesus, kuigi ligi kolmandik kurtis ka vajaliku teabe puudumist.

1.4. Aktiivsena vananemine – mida see tähendab ja miks see oluline on?

WHO (Active Ageing... 2002: 4) on võtnud seisukoha, et inimesi hakatakse eakateks pidama alates 60. eluaastast. Eesti aktiivsena vananemise arengukava 2013–2020 sihtrühmaks on 50-aastased ja vanemad inimesed (2013: 4). WHO toonitab, et kronoloogiline vanus ei pruugi olla täpne ilmetamiseks vananemisega kaasnevaid muutusi (Active Ageing... 2002: 4). Inimestel on samas vanuses erisugune tervislik seisund, osalus ühiskondlikus elus ja iseseisvuse tase ning vanemaealiste tarvis programme koostades peavad otsustajad sellega arvestama (ibid).

Aktiivsena vananemine tähendab võimaluste loomise protsessi inimese elukvaliteedi tõstmiseks, tegeledes tervist puudutavate, ühiskonnas osalemise ja turvatunde loomise küsimustega (Active Ageing... 2002: 12). Eesti aktiivsena vananemise arengukava (2013: 5) mõtestab aktiivsena vananemise lahti järgnevalt:

„Aktiivsena vananemine lubab inimestel sõltumata eest end igakülgset teostada ning vastavalt oma soovidele, vajadustele ja võimalustele ühiskonnaelus osaleda, pakkudes samas ka kaitset ja tuge, kui selleks vajadus tekib. Vanemaealiste autonoomia ja iseseisvuse säilitamine on sealjuures aktiivsena vananemise üks võtmekomponente. Sõna „aktiivsena” rõhutab kehtvat osalemist ühiskonnas, majandus-, kultuuri- ja igapäevaelus, mitte vaid füüsilist või tööalast aktiivsust. Seeläbi juhitakse tähelepanu ja tunnustatakse ka pensionile jäänud, haigete või puudega vanemaealiste jätkuvat panust oma perekonna, kogukonna ja ühiskonna heaks.“

Tesch-Roemer (2011: 4) näeb aktiivsena vananemise sisu sarnaselt eelmistele definitsioonidele ning ütleb, et aktiivsena vananemine ei ole seisund, vaid jätkuv vananemise trajektoori parandamine. Trajektoori all peab Tesch-Roemer (ibid) silmas erinevaid võimalikke individuaalseid suundi vananemise protsessis ning trajektoori varieeruvus on samaealiste seas suur. Trajektoori erinevusi saab näitlikustada tervises seisundi abil – sama krooniline haigus võib põhjustada ühe inimese kiiret surma, võimaldades teisel elada tunduvalt kauem. Vananemise protsess toimub läbi ajaloo ning koos ühiskondlike tingimustega muutub ka vananemise protsess (Tesch-Roemer 2011: 5). Vananemise trajektoori mitmekesisus viitab Tesch-Roemerile (ibid) arvates sellele, et hea tervis, stabiilne sotsiaalne integratsioon ja ühiskonnas osalemine ei ilmne vanas eas iseenesest.

Tesch-Roemer (ibid) uuris varaste (lapsepõlves ja nooruses) ja hiliste (täiskasvanuna) investeeringute mõju aktiivsele vananemisele ning leidis, et varases täiskasvanueas ja keskeas tehtud kulutused on samuti tulemuslikud, ent arvestama peab tõsiasjaga, et inimese vanuse tõustes sekkumiste tõhusus väheneb. Samuti leidis kinnitust seos, et hea tervis ja füüsiline vorm on vajalik tööturul osalemiseks ning teisest küljest võivad vabatahtlikud tegevused hoida vananevate inimeste tervist korras (ibid). Selline vastastikune sõltuvus tõendab vajadust hoida inimesi võimalikult kaua aktiivsena ning luua selleks sobivaid võimalusi.

Aktiivsena vananemise olulise osana nähakse töötamise võimaldamist seni, kuni inimene soovib ja on suuteline töötama (Active Ageing 2012: 12). Kohustusliku pensioniea tühistamine võib soodustada isiklike valikute tegemist sujuvaks ja lõplikuks pensionile jäämiseks (ibid). Teisalt on oluline pöörata tähelepanu liiga vara tööturult lahkuvatele inimestele arendades tööturu instrumente, mis aitavad kauem tööturul püsida ning samuti vanusesõbralikke töökeskkondi luua, kaasa arvatud kohandatud töökohti (ibid). Täiendavalt tööturu võimalustele on aktiivsena vananemisel kasulikud ka perekondlikud ja muud sotsiaalsed võrgustikud (ibid). Seoses inimeste tervisega on oluline haiguste ennetamine ja kogukondlike teenuste arendamine (Active Ageing 2012: 6).

Tähtis roll aktiivsena vananemise soodustamisel on vananemise süvalaiendamisel (ingl k *mainstreaming ageing*), mille kohaselt on kõik vanuserühmad võrdselt tähtsad ühiskonda, kogukonda ja peredesse panustajad (Mainstreaming Ageing 2009: 2). Vanemad inimesed võivad oma teadmisi ja kogemusi jagada ja sel moel olla kollektiivse mälu varamuks ühiskonnas (ibid). Vanemaealiste aktiivsuse ja iseseisvuse säilitamiseks on vaja luua võimaluste keskkond, mis toetab nende sotsiaalset ja majanduslikku integreeritust kõikidesse ühiskonna sfääridesse (ibid). Kompleksne eesmärk seisneb kõigi vanuserühmade vajaduste rahuldamises igas eluvaldkonnas, selle saavutamise ja vananemise süvalaiendamise protsessi edukuse tagab holistiline lähenemine, poliitika ühtlustamine ning kõigi asjassepuutuvate huvigruppide esindajate kaasamine otsuste tegemisse (ibid).

Süvalaiendamisega on tähtis muuta negatiivset suhtumist vanemaealistesse töötajatesse, mida peetakse väga oluliseks faktoriks eaka inimese tööturult lahkumisel (Active Ageing 2012: 6). Lahendusena pakutakse vanemaealistest töötajatest positiivsete kuvandite loomist kasutades eakate kogemuste ja oskuste esiletõstmisel meedia, ühiskondliku koostöö või kooli abi (ibid). AVA (2013: 7) alusel on vananemise süvalaiendamise eesmärk jälgida, et üheski eluvaldkonnas ega ühelgi poliitikatasandil ei ilmneks vanusel põhinevat diskrimineerimist.

1.5. Eestlaste asukoht väärtuskaardil

Realo (2003) on uurinud eestlaste individualismi ja kollektivismi ning Eesti positsiooni individualismi-kollektivismi dimensioonis. Uuringu tulemusena järeldeb Realo (2003: 66), et nii kaua, kuni Eestis on isikutevahelise usalduse, tolerantsuse ja sotsiaalse osaluse tase madal, jääb Eesti asend individualismi ja kollektivismi vahele. Autor (Realo 2003: 66) seob Eesti-taolises väikeriigis toimuvad kiired sotsiaalsed muutused ja ellujäämise ebakindluse sellega, et raske töö, raha, tehnoloogiline areng ja materiaalne omand on inimeste jaoks elus kõige tähtsamad. Niinimetatud „postmaterialistlikud“ või individualistlikud väärtused, mis asetavad rõhu põnevale ja mitmekesisele elule, vabale ajale, subjektiivsele heaolule ja tolerantsusele, on toetatud ühiskonnas, kus majanduslik ja füüsiline turvalisus on iseenesestmõistetavad (ibid).

Saare (2010: 108) hinnangul asetub Eesti maailma väärtuskaardil samasse tsooni koos teiste endiste kommunistlike riikidega. Siiski leiab Saar (2010: 109), et Eesti elanikkond on tänu paranenud majanduslikule olukorrale selgelt liikumas toimetulekuväärtustelt eneseväljenduslike väärtuste suunas. See tähendab, et ühiskonnas suureneb nende inimeste arv, kes on majandusliku ja füüsilise kindlustunde juba saavutatud ning nende jaoks muutuvad oluliseks subjektiivne heaolu, eneseväljendamise võimalused ja elukvaliteet (ibid).

Ühe eneseväljenduse vormina kirjeldatakse kuuluvust organisatsioonidesse, mis näitab inimeste võimalust osaleda ühiskondlikus elus ning võimet mõjutada ühiskonna elu nende organisatsioonide abil (Saar 2010: 112). Lisaks ühiskonnaelus osalemisele on oluline vaadelda ka

tolerantsuse ja usalduse olemasolu. Inimesi, kes arvavad, et enamikku kaaskodanikke võib üldiselt usaldada, oli Eestis 32%, kuid 10 aastat varem oli nende inimeste osakaal vaid 23% (ibid). Seoses üldise usalduse kasvuga institutsioonidesse ajavahemikul 1990–2008 (parlamendi, ajakirjanduse ja kiriku usaldatavus langes märgatavalt) muutus inimeste jaoks varasemaga võrreldes märksa olulisemaks eesmärgiks soov kaasa rääkida tähtsates riigiasjades (ibid).

Seega on käesoleva sajandi esimese dekaadi jooksul toimunud märkimisväärne areng ühiskonnas, mis kajastub inimeste väärtuste muutumises. Beilmann ja Realo (2012: 213 viidatud Realo jt 2008 kaudu) tõdevad, et riigid, mille elanikud kuuluvad paljudesse vabatahtlikesse organisatsioonidesse ning kus inimesed enamasti usaldavad üksteist, on individualistlikumad, mitte kollektivistlikumad.

Individualismi suunas liikumist peetakse oluliseks ja positiivseks ilminguks, kuigi eestlased rõhutavad individualismist rääkides üksi olemist/tegutsemist ja kollektivismist rääkides grupis olemist/töötamist (Realo 2003: 65). Teadlased, kes teostavad kultuuridevahelisi uuringuid, kasutavad individualismi defineerimisel emotsionaalset (nt elu nautimine) ja intellektuaalset (nt sallivus, teadmishimulisus) sõltumatust ning võrdsustavate (ingl k *egalitarian*) väärtuste poole püüdlemist (ibid) kollektivismile vastandamisel.

Värskeimas inimarengu aruandes tõdeb Realo (2013: 51), et kuigi üldine usaldus, heaolu ja sallivus on kasvanud, rõhutavad eestlased pigem siiski võitlust hinnatõusuga ja korra säilitamise olulisust riigis võrreldes üldise sõnavabaduse ning riigiasjades kaasa rääkimise võimalusega. Kivirähk ja Lauristin (2013: 69) kinnitavad olukorra keerukust, tõdedes, et ka OECD (*Organization for Economic Co-operation and Development*, Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon) liikmesriikide sallivuse pingereas asub Eesti kõige viimasel kohal. Sedasorti ühiskonnas on aga osalus organisatsioonide ja ühiskonna tegevuses madal (Realo 2003: 66). Kivirähk ja Lauristin (2013: 69) järeldavad, et muutuste saavutamiseks poliitilises kultuuris ja kodanikuühenduste tegevussuutlikkuses on vaja muuta arusaamu kodaniku rollist otsustamises osalejana, tagades seejuures ka seni poliitikast eemale tõrjutud ühiskonnagruppide kaasamise.

1.6. Teooriaid vananemisest

1.6.1. Bioloogilised teooriad vananemisest

Bioloogiline vananemine tähendab füüsilisi muutusi, mis esinevad elutähtsates organites, kudedes ja välimuses aja jooksul, mida iseloomustatakse ka suureneva haavatavusega keskkondlike muutuste suhtes (Richardson ja Barusch 2005: 22). Bioloogiline vananemine on universaalne ja lõpeb surmaga, hoolimata indiviidide erinevustest selle avaldumisel (Richardson ja Barusch 2005: 23). Vanusega seotud haigused avalduvad ainult osal inimestel, seega ei ole vananemine ja haigus sünonüümid (ibid).

Richardson ja Barusch (2005: 24 viidatud Finch ja Seeman, 1999 kaudu) märgivad, et keskkondlikud tegurid (nt stress) mõjutavad vananemist rohkem kui eksperdid on varem teadvustanud. Bioloogilistest muutustest, mis esinevad vananemise käigus, loetletakse järgnevalt: muutused nägemises, kuulmises, puudustundlikkuses, maitsmises, lõhnatajus, reaktsiooniajas, juuste värvis, nahas, psühholoogilises võimekuses ja seksuaalsuses (Richardson ja Barusch 2005: 24).

1.6.2. Psühholoogilised teooriad vananemisest

Richardson ja Barusch (2005: 25–26 viidatud Carl Jung 1933, 1960 kaudu) kirjeldavad psühholoogilist arengut kahe staadiumi abil: staadium enne 40-ndaid ja staadium pärast 40-ndaid. Esimeses staadiumis seisavad inimesed silmitsi välismaailma nõuetega, näiteks vastutusega pere ja karjääri ees (Richardson ja Barusch 2005: 25–26 viidatud Carl Jung 1933 kaudu). Inimesed laiendavad oma sotsiaalseid võrgustikke ja pöörduvad väljapoole, võideldes peresisest ja erialases maailmas iseenda nišši leidmise eest (Richardson ja Barusch 2005: 26 viidatud Carl Jung 1933 kaudu). Teises staadiumis hindab aga inimene eelnevat faasi (ibid). Tihti viib see

indiviidid uute aspektide äratundmiseni iseendas, mida nad varem ei ole väljendanud (Richardson ja Barusch 2005: 26).

Rääkides vananemisest ja vanemaealistest inimestest, on Richardsoni ja Baruschi (2005: 13–14) hinnangul oluline meeles pidada tõsiasja, et indiviidid muutuvad vananedes üha erinevamateks teineteisest. Ühe sünnikohordi sees süveneb heterogeensus elu jooksul soo, rassi, religiooni, seksuaalse eelistuse, etnilise tausta ja individuaalsete iseloomu omaduste tõttu (ibid). Tunnused, mis eristavad inimesi varasemas elus muutuvad üha tugevamateks ning kohordid muutuvad ühe mitmekesisemaks (ibid).

Täiendavalt tuuakse ühe arenguetapina välja täiskasvanu aastate jooksul suremusega silmitsi seismine, mis sageli viib suurema enese aktsepteerimiseni ja tolerantse suurenemiseni teiste suhtes (ibid). Richardson ja Barusch kirjutavad veel (2005: 27 viidatud Smith ja Freund 2002 kaudu), et vanemad inimesed, kes on tegusad ka tööväliselt, jäävad elus kaasa lööma ning mitmete rollide omamine aitab paremini kohaneda hilise elu probleemidega. Sellised inimesed on vähem haavatavad kaotuste ning ebasoodsate eluseikade suhtes (ibid).

1.6.3. Sotsioloogilised teooriad vananemisest

Vanuse stratifikatsiooni teooria. Richardsoni ja Baruschi (2005: 39 viidatud Riley 1971 kaudu) põhjal sisaldab antud käsitlus suhtumist, et vanuserühmad jagavad olulisi omadusi, eriti demograafilisi, ajaloolisi ja unikaalseid põlvkondadevahelisi suhteid. Gerontoloogid mõistavad vananevaid inimesi paremini teades, millisesse vanuskohorti nad on sündinud (ibid). Ajalooliste ja sotsiaalsete mõjudega arvestamine aitab selgitada, miks paljud indiviidid konkreetses vanuserühmas tajuvad soorolle, rassiprobleeme ja majanduslikke protsesse just nii, nagu nad seda teevad (Richardson ja Barusch 2005: 39).

Eakate subkultuurid. Vanemate inimeste subkultuur kerkib esile, kui samas eas inimesed suhtlevad peamiselt omavahel ja on isoleeritud teistest vanuserühmadest (Richardson ja Barusch

2005: 40). Sellise teooria tõttu eeldab osa asutusi Richardsoni ja Baruschi (2005: 40) hinnangul, et on lihtsam pakkuda teenuseid sarnastele vanuserühmadele, kes jagavad ühist elustiili, toidueelistusi ja tervise vajadusi. Eakate subkultuuridel põhinev arusaam baseerub gruppide keskmistel, mitte indiviidide eripäradel ning sellistel alustel praktiseerimise pikaajaline tagajärg on koostöövalmiduse ja potentsiaalsete meeldivate põlvkondadevaheliste suhete õõnestamine (ibid).

Sotsiaalse vahetuse teooriad. Paradigma sisu on mõista hilise elu interaktsioone kui kompleksset vahetuse protsessi eaka inimese ja ühiskonna vahel (Richardson ja Barusch 2005: 41 viidatud Kuypers ja Bengston 1973 kaudu). Vanemate inimeste ja ülejäänud ühiskonna vaheline võimu tasakaal muutub ebasoovitavaks, kui vähem vanemaealisi inimesi osaleb palgatöös (Richardson ja Barusch 2005: 41). Probleemid algavad, kui ühiskond sildistab vanemaealise ebatõhusaks ja jõuetuks (Richardson ja Barusch 2005: 41 viidatud Kuypers ja Bengston, 1973 kaudu). Selline negatiivne sõnum võetakse omaks ja nii muutub vanemaealine üha haavatavamaks tulevikus esineda võivate probleemide suhtes (Richardson ja Barusch 2005: 41).

Vananemise poliitökonoomia. Perspektiivi alusel on vanemaealisus sotsiaalselt konstrueeritud (Richardson ja Barusch 2005: 42 viidatud Quadagno ja Reid 1999: 344 kaudu) ning konstrukti mõistmiseks peab arvestama sotsiaalstruktuuriliste faktoritega, mis vanemaid inimesi märkimisväärselt mõjutavad (Richardson ja Barusch 2005: 42 viidatud Estes 2001 kaudu). Richardson ja Barusch (Richardson ja Barusch 2005: 43 viidatud Estes 2001 kaudu) selgitavad, et vananemise poliitökonoomia tugineb järgnevatele eeldustele:

- (1) ühiskond kujundab vanemate inimeste tajumist ja eakate enesetaju, mõjutades nende väärtuslikkuse ja võimutunnetust;
- (2) omistatud sildid mitte ainult ei kujunda vananemise kogemust, vaid mõjutavad ka ühiskondlikke otsuseid vanemaealistele suunatud avaliku poliitika osas;
- (3) sotsiaalpoliitika ja vananemise poliitika peegeldavad ühiskonna ebavõrdsusi ja struktureeritud kokkuleppe ümber toimunud võimuvõitluse tulemusi;

(4) sotsiaalpoliitika peegeldab dominantseid ideoloogiaid ja uskumuste süsteeme, mis sunnivad peale, toetavad ja laiendavad suurema majandusliku, poliitilise ja sotsiaalse korra ebavõrdsuste, eeliste ja puuduste struktuuri.

1.7. Probleemipüstitus

Vananemist käsitletakse sageli probleemse protsessina. Erinevate ühiskondlike probleemide põhjuseid nii maailmas kui Eestis seostatakse vanemaealiste arvukuse tõusuga. Kirjeldatakse, kuidas vanemaealiste suurenev hulk elanikkonnas mõjub halvasti majandusele, sotsiaalhoolekande- ja tervishoiusüsteemile. Siin võib põhjuseks olla hoopis vanustundlikkus. Lisaks ühiskondlikule aspektile on ka individuaalne vananemise protsess kõrvaltvaatajate jaoks negatiivne. Tänapäeva maailm on olnud suunatud nooruse säilitamisele ja vananemise edasilükkamisele ning avalikest foorumitest on välja tõrjutud teemad vananemise positiivsetest tahkudest.

Tihti eelistatakse vaadelda vananemist ja vanemaealisi inimesi üldistavalt, mis kajastub minu praktilisel kogemusel ka eakate patsientide ravi- ja hooldusküsimustes. Põlvkondadevahelise suhtluse toetamisele ning käsitlemisele pööratakse vähe tähelepanu ning eakad on olnud ühiskonnast isoleeritud (Sirotkina 2012: 5). Isoleerituse üheks põhjuseks peetakse varasema ideoloogia järgimist, mille kohaselt pandi põhirõhk eakatele heaolu võimaldamisele ja selle tagajatena nähti riiki ja kohalikke omavalitsusi (ibid). Kristjuhan (2012: 15–16) kirjeldab vananemisega seotud müütide tugevat mõju sama protsessi käsitlemisel negatiivsena ja kuigi viimastel aastakümnetel on vananemisega seotud probleeme ja müüte hakatud teaduslikult uurima, siis suhtutakse Eestis vanemaealistesse endiselt stereotüüpselt.

Maailma mastaabis ja Eestis (AVA kaudu) on ühetaoliste ja üldistavate hoiakute ja suhtumiste muutmiseks hakatud tegelema vananemise süvalaiendamisega (AVA 2013; Mainstreaming Ageing 2009; Active Ageing 2002), mille sisuks on holistiline ja kõiki poliitika välju ja tasandeid läbiv vanemaealiste kaasamine otsuste tegemisse. Leian, et sotsiaaltöö valdkonnas on vananemise

süvalaiendamine samamoodi oluline, sest ka spetsialistide hoiakud võivad kujuneda isiklike konfliktsete kogemuste pinnalt ja seega on vajalik uurida, mida tähendab vananemise protsess ning kuidas saab seda riigi, gruppide ja indiviidide tasandil edukamalt käsitleda.

Vananemise süvalaiendamise juures on oluline aktiivsena vananemise soodustamine. Selle all mõeldakse vananevale inimesele iseseisvateks otsustusteks võimaluste tagamist ning valikuterohke keskkonna loomist. Samuti on tähtis vanemaealiste jõustamine ja õpetamine, kuidas olla aktiivne (tööturu paindlikumatest võimalustest teavitamine, tervislike valikute soodustamine, vabatahtliku tegevuse organiseerimine jne). See tähendab, et on vaja laiendada valdkondi, kus vanemaealine inimene saab tegutseda ning selleks on vaja inimest ennast ja ka ühiskonda teadlikumaks ja teda ümbritsevat keskkonda paindlikumaks muuta.

Lisaks on seoses süvalaiendamisega oluline läbi mõelda, kuidas võiks pöörduda vanema inimese poole. Vananemise kogemust mõjutab ka inimese enda tunnetus, st kuidas tema ise suhtub neisse vanuserühmadesse või nimetustesse, mida kasutatakse tema paigutamisel mingisse rühma ja temast või temaga rääkimisel.

Magistriuurimuse suund on suhtuda vananemisse kui sotsiaalsesse protsessi, mis on ühiskonna ja indiviidi seisukohalt triumf. Samuti on tarvis selgitada välja probleemid, mis takistavad aktiivsena vananemist Eestis ning kirjeldada võimalikke lahendusi eakate ettevõtlikkust soodustava keskkonna loomiseks. **Töö eesmärk on minu kui reflekteeriva praktiku ja uurija arusaam uuest vananemise kontseptsioonist Eestis.** Antud eesmärgi saavutamise tulemusena on mul olemas kirjeldus praegusest vananemise kontseptsioonist Eestis ja mul on võimalik teha ettepanekuid uue, innovaatilise kontseptsiooni loomiseks.

Eesmärgi saavutamiseks sõnastasin uurimisülesanded:

- (1) uurida, kuidas räägivad eksperdid vananemist Eestis;
- (2) kirjeldada, millised on ekspertide arvamusel põhilised probleemid Eestis, mis mõjutavad vananemist ja vanemaid inimesi;
- (3) kirjeldada, milliseid lahendusi näevad eksperdid loetletud probleemidele.

2. Metoodika

2.1. Uurimuse käik

2.1.1. Andmekogumismeetod

Uurimuse jaoks vajalikud andmed otsustasin koguda kvalitatiivsel meetodil. Uurimuse läbiviimiseks kasutasin poolstruktureeritud intervjuud. Aktiivsena vananemise arengukava koostamise algaasis toimunud arutelude põhjal kujunesid intervjuude jaoks kolm laiemat teemade ringi hõlmavat küsimust.

- (1) Millised võimalused kaasnevad vananemisega?
- (2) Millised on hetkel peamised probleemid seoses rahvastiku vananemisega?
- (3) Milliseid lahendusi näete tulevikus?

Intervjuude käigus muutus küsimuste sõnastus ja järjekord. Teine küsimus kujunes ümber ning küsisin vananemisega seostatavate probleemide kohta üldisemalt. Täiendavalt uurisin iga vastaja käest, kas vananemise ja vanemaealiste inimeste osakaalu suurenemisega on üldse vaja riiklikul tasandil tegeleda (pidasin silmas aktiivsena vananemise arengukava koostamist).

2.1.2. Andmete kogumine

Intervjuude tegemise eel saatis Sotsiaalministeerium kõigile vastajatele e-kirjana individuaalse teate sooviga kaasata konkreetset inimest uuringusse, seejuures tutvustati lühidalt AVA koostamist ja uuringu eesmärki. Kiri ei sisaldanud informatsiooni teiste võimalike intervjuueeritavate kohta, teade lõppes minu kui andmete koguja ning uuringu teostaja kontaktandmetega. Pärast informeerivate kirjade väljastamist kontakteerusin vastama soostunud

inimestega, et leppida kokku intervjuerimise aeg ja koht. Intervjuud viisin läbi aprillis ja mais 2012. Aastal. Uurimuse jaoks sain vastajatelt eelneva nõusoleku intervjuude lindistamiseks. Ühe uuringus osalejaga ei olnud võimalik isiklikult kohtuda, seega saatis ta vastused kolmele küsimusele e-kirja teel.

Peale intervjuerimist transkribeerisin lindistused. Selleks kuulasin intervjuusid mitu korda ning mõnest paremaks arusaamiseks seadsin lindistuste mahamängimise tempo kaks korda aeglasemaks. Kahe intervjuu puhul oli probleemiks halb diktsioon, mis muutis lindistuste mahakirjutamise keerulisemaks. Transkribeerimisel pidasin silmas pause, üneeme, kordusi, halba grammatikat, sisse- ja väljahingamisi, muiates öeldud sõnu/lõike ning jälgisin naermist ja kergesti märgatavaid toonimuutusi (üksikuid). Arusaadavuse huvides esitan analüüsi osas tsitaadid ja lõigud intervjuudest puhastatud kujul.

2.1.3. Andmeanalüüsi meetod

Andmeanalüüsi kontseptuaalseks raamistikuks valisin kvalitatiivse sisuanalüüsi (ingl k *qualitative content analysis*) (Laherand 2008: 290). Neuman (2006: 323) ja Berg (2007: 307) toovad välja, et sisuanalüüsi tehnikat saab kasutada nii kvantitatiivsete kui kvalitatiivsete andmete analüüsimisel. Kvalitatiivset sisuanalüüsi on võimalik läbi viia kolmel erineval moel (Hsieh 2005: 1278). Minu töö jaoks kujunes kõige sobilikumaks Hsieh` (2005: 1279) kirjelduse alusel tavapärane sisuanalüüs (ingl k *conventional content analysis*). Sisuanalüüsile omaselt rakendasin meetodit peale andmete kogumist.

Hsieh (ibid) alusel on minu valitud meetod sobilik uuritava fenomeni kirjeldamiseks, minu töös on selleks vananemine kui sotsiaalne protsess. Eristatavaks tunnuseks loeb viimati mainitud autor induktiivsel moel tekitatud kategooriaid, st ei kasutata eelarvamuslikke kategooriaid. Andmete analüüsimiseks soovitatavad sammud on Hsieh` (ibid) alusel järgmised:

(1) kõigi andmetega tutvumine mitmekordse lugemise teel tervikpildi loomiseks;

- (2) andmete rida-realt lugemine koodide tuletamiseks (Hsieh 2005 viidatud Miles ja Huberman 1994; Morgan 1993; Morse ja Field 1995 kaudu);
- (3) märkmete tegemine esialgsete muljete ja mõtete kohta seoses andmetega, mille käigus kerkivad tekstis esile koodid;
- (4) koodid sorteerimine kategooriatesse omavahelise ühendatuse põhjal;
- (5) koodide, kategooriate ning alamkategooriate defineerimine andmetest võetud näidete varal.

Kodeerimise ühikuteks valisin erinevad teemad (Berg 2007: 312), millest intervjuudes juttu on. Analüüsimise ajal koostasin memosid, mis on Lewis-Becki (2004: 634–635) väitel abiks loogika väljatöötamisel ja analüütiliste ideede meeles pidamisel, isiklike eelistuste ja eelduste jälgimisel ning nende koostamine hoiab uurijat teadlikuna ja uurimust ausana.

2.1.4. Analüüsi käik

Andmete analüüsimisel järgisin kvalitatiivse sisuanalüüsi tegemise põhimõtet ja alustasin tööd transkriptide läbilugemisest, et saada ülevaade materjalis sisalduvast. Esimese lugemise ajal alustasin memode koostamisest panemaks kirja esmased mõtted, mis tekstide lugemisel tekkisid. Memode kirjutamist jätkasin kogu analüüsi jooksul. Teistkordsel lugemisel märkisin värviliste markerite abil ära olulised laused ja lõigud. Selles etapis tekkisid memodesse esmased analüütilised ideed ja koodid. Kolmandal intervjuude lugemisel töötasin teksti läbi rida-realt, pannes ridade kõrvale kirja tähtsamad sõnad ja ideed, millest räägiti. Kolmas etapp võimaldas täpsustada nii individuaalselt intervjuude kohta käivaid kui kogu materjalis esilekerkivaid koode. Koodide tuvastamise ja äramärgimise käigus kirjutasin välja vastajate tsitaatide asukohad kordumise ja täiendamise eesmärgil sarnasuste või lisanduvate dimensioonide välja toomiseks konkreetse teema lõikes.

Memode ja koodide põhjal leidsin intervjuueeritavate jutust korduvad teemad ja mustrid ning koondasin seejärel valitud koodid kolme kategooriasse. Seejärel defineerisin koodid ja kategooriad. Viimaste nimetused muutusid analüüsi käigus. Kui kategooriad olid tuvastatud,

jätkasin tööd redutseeritud transkriptide ja memodega. Analüüsis kasutasin ka koostatud memosid.

Kodeeritud materjali, magistritöö mahtu ja töö eesmärgi silmas pidades jätsin analüüsist välja osa teemasid, mille tulemusena kujundasin endale uue andmestiku lähtuvalt järgnevatest kategooriatest: (1) põlvkondadevahelised erisused; (2) harjumus olla aktiivne ühiskonna liige; (3) uus kontseptsioon vananemisest.

Analüüsi käigus otsustasin vaadelda, milliseid mõisteid on intervjueeritavad kasutanud vanematest inimestest rääkides. Kvalitatiivse sisuanalüüsi täiendamiseks koostas lühikese kvantitatiivse sisuanalüüsi baasil ülevaate erinevate mõistete tarvitamise sageduse kohta. Neuman (2006: 325–326) kirjeldab kvantitatiivse sisuanalüüsi osana avalduvat kodeerimist (ingl *k manifest coding*), mida kasutatakse valitud sõnade esinemissageduse väljaselgitamiseks. See on sobilik nähtavaks, teksti pinnal olevaks kodeerimiseks, mis ei võimalda teha analüütilisi järeldusi avaldumise põhjuste kohta (ibid).

Kuna valdavaks meetodiks on kvalitatiivne sisuanalüüs, on avalduva kodeerimise kasutamise eeliseks olemasolevate andmete võime selgitada väljendite esinemissagedust. Tekstipõhise sõnaotsingu abil koostas redutseeritud analüüsitava materjali sarnaselt kvalitatiivse analüüsi kategooriatele. Viimase koondasin parema ülevaate saamiseks tabelisse.

2.2. Valim

Intervjueeritavate nimekirja koostamine toimus koostöös Sotsiaalministeeriumiga ning mina osalesin valikutegemise protsessis magistritöö juhendajaga valikuid kaaludes. Võimalikud osalejad selgusid inimeste erialaseid kogemusi ning konkreetses valdkonnas eksperdina tegutsemist arvestades. Oluliseks osutusid läbiviidud uuringuid, avaldatud uuringutulemused või artiklid. Määravaks sai eksperdi osalus valdkonna uurimisel ja panus selle arendamisse. Võimalikest vastajatest osa oli spetsialistidena ka konkreetsetel teemadel avalikult arvamust

avaldanud. Intervjuude abil soovisin uurida ekspertide vaateid järgnevates valdkondades: (1) tööhõive; (2) tervishoid ja hoolekanne; (3) elukestev õpe; (4) lõimumine.

Iga valdkonna kohta oli 2–4 võimalikku intervjueeritavat, kokku 11 inimest, kellest osa oli seostatud mitme teemaga. Kõigist potentsiaalsetest vastajatest andsid tagasisidet uurimuses osalemise kohta kümme inimest. Üks inimene saatis vastused e-kirjas esitatud kolmele küsimusele kirjalikult. Üks inimene keeldus osalemast, viidates oma pädevuse puudumisele antud valdkonnas. Teine oli raskesti kättesaadav ning lubas e-posti teel tagasisidet saata, ent seda ta ei teinud. Lõpuks sain võimaluse viia läbi seitse intervjuud. Vastajatest viis olid mehed ja kaks naised.

2.3. Uurimuse eetiline aspekt

Enne iga intervjuud selgitasin vastajatele, kuidas kavatsesin kogutud andmeid kasutada. Küsisin luba ka intervjuude lindistamiseks. Seega oli mul olemas nendepoolne teadlik nõusolek osaleda antud uurimuses.

Uurimus on kokku pandud konfidentsiaalsust silmas pidades. Intervjueeritavatele ma konfidentsiaalsust ei lubanud sõltuvalt toonasest plaanist kasutada nende ütlusi AVA-s. Lugejale jäävad intervjueeritavad anonüümseks, kuigi mina saan hiljem esitatud mõtted viia kokku ka konkreetse vastajaga (Rubin ja Babbie 2005: 79; Berg 2007: 79). Konfidentsiaalsuse kasuks otsustasin seetõttu, et antud töös ei ole vastaja identiteet määrav ning oluline on minuga jagatud informatsioon.

3. Analüüs

Analüüsi osas kirjeldan metoodika peatükis loetletud kolme kategooria alusel saadud tulemusi ning annan ülevaate teemadest, mida intervjueeritavad pidasid oluliseks minuga jagada. Lisaks kvalitatiivsele analüüsile ilmestan kvantitatiivse analüüsi tulemustega ühe kategooria sisu. Peatüki jaotasin kolme ossa, mille alaosad liigendasin andmete põhjal tuletatud koodide alusel.

Tulemuste kirjeldamisel kasutan vastajate väljendeid, eriti eestlastest ja Eesti ühiskonnast rääkimisel. Nimelt on intervjueeritavate arvates paljud probleemid põhjustanud „eestlase hell hing“ või „eestlase iseloom“, aga ka „Eesti ühiskonna iseloom“. Siinkohal ei kasuta ma mainitud väljendeid tulemuste tõlgendamisel, vaid pigem vastajate meelsuse esiletõstmiseks ja selle ilmestamiseks.

3.1. Põlvkondadevahelised erisused

Käesolevas osas käsitlen põlvkondade omavahelisi erisusi Eestis ning kirjeldan praeguse aja eakate positiivseid omadusi, mis on ühiskonnale kasulikud. Täpsemalt toon välja seisukoha, kuidas võiks rääkida, st missuguseid sõnu kasutada erinevaid kohorte silmas pidades ning kirjeldan eluea ja tervise valguses tänaseid ja homseid vanemaealisi inimesi. Veel esitan intervjueeritavate arvates vananemisega seostatavaid negatiivseid aspekte.

3.1.1. Piirid

Mitmed vastajad on veendunud, et praegune tava vanematest inimestest rääkida ja kirjutada ei ole korrektne. Suhtumine vananemisse sõltub ühiskonnast ja kultuurist. Määrava tähtsusega on ka

kasutatavad terminid ning nn lahterdamise alused. Üks tahk mõistete ja vanuserühmade nimetamisel on kõrvaltvaataja positsioon, aga suurema mõjuga on vananeva inimese enda tunnetus, kas ja kuhu ta peaks kuuluma ning kuidas temale erinevad jaotused mõjuvad.

V7: „/.../ kõigepealt ma arvan on /.../ vananemise mõiste /.../ küsimus nagu selles et /.../ millises perioodis me hakkame rääkima eakatest inimestest ja millisel viisil me neid üldse tegelikult nimetame /.../ need nimetamised ise kannavad teatud /.../ suhtumisi /.../“

Kodeerimise käigus kerkisid esile mitmed erinevad mõisted. Terminite kasutamissagedust ning teema käsitlemise tähtsust esitlen selguse huvides tabelina (Tabel 1). Üks vastajatest ei kasutanud kordagi sõna „eakas“ vaid väljendit „vanemaealine inimene“ ja üks intervjuueeritavatest tarvitas läbisegi kõiki mõisteid, k.a „vanur“.

Tabel 1. Kasutatud mõistete sagedus.

Kasutatud mõiste	Esinemise sagedus kõigis intervjuudes kokku
Vanem inimene/vanemad inimesed	36
Vanemaealine/vanemaealised	33
Eakas/eakad	23
Vanad inimesed	8
Vanaema/vanaisa/vanavanem	7/1/1
Memm/taat	7/1
Vanur/vanurid	5
Vananeva(d) inimese(d)	4
Vanaproua; pensioniikka jõudnud daamid; vanad eakad; vanamemm	1

Täpselt samamoodi nagu on oluline kasutada teistsugust vaatenurka vananemisele, on vajalik ka mõelda, millisel moel keelekasutus ise väärarusaamasid ja hoiakuid kujundab. Viimane idee ei puuduta muidugi ainult vanemaealisi, vaid on seotud kõigi ühiskonnaliikmetega, keda soovitakse mingi omaduse alusel omavahel eristada või ühendada.

V4: „/.../ tehakse /.../ viga ühiskonnas, et vaadatakse nagu mingisuguseid kas eagruppe või midagi nagu {töötuid} nagu ühtse grupina. Tegelikult seda ei tohiks niimoodi võtta. /.../“

Viimati tsiteeritud kõneleja jaoks on vanemaealiste seas olevate erinevate gruppide vaatlemine väga oluline teema ning ta seostab seda vanustundlikkuse ja erinevate kohortide vananemisega, mis kujundab tema arvates uut tunnetust või teadmist piiri suhtes, millest alates keegi peab end vanaks. Sama inimene soovib seoses arengukava sihtgruppide täpsustamisega keskenduda ka muudele gruppidele:

V4: „/.../ kui me tõmbaksime piiri, et kust maalt on nagu inimene vana /.../ mõned sihtgrupid võivad olla ka nagu need inimesed, kes hakkavad jõudma nagu vana ikka. Et /.../ mitte ainult ei tegeleta /.../ vanemaealistega, vaid ka võib-olla eelvanemaealistega /.../ inimestega, kes /.../ varsti kohe hakkavad kasvõi tööturult lahkuma.“

Piiritut või piirideta suhtumist eakusse ja vananemisse mõjutavad ka müüdid, mis on kujunenud ajaloo vältel ja mille hajumine võtab aega. Müüdid on soodustanud vanemate inimeste vaatlemist sarnase homogeense grupina, mis tegelikkuses ei vasta tõele.

V4: „/.../ need müüdid /.../ on /.../ täiesti olemas, aga /.../ need on kuidagi kunstlikud minu meelest /.../ kõik selline automaatne lahterdamine /.../ kes on vana, kes on noor, et võib-olla /.../ sellist dimensiooni pole üldse nagu vaja. /.../ Et erinevas eas /.../ olevatel inimestel on /.../ mingitest asjadest lähtuv /.../ erisugune positsioon /.../ et noorte puhul on see /.../ et nad alles lähevad tööturule, proovivad sinna sisse saada, vanemad inimesed üldjuhul seal juba on /.../ või proovivad seal nagu edasi olla /.../“

Seega, kui soovitakse vaadelda elanikkonna erinevaid grupe, tasub olla ettevaatlik inimeste vanuse järgi jaotamisel. Eriti, kui grupeeringuga tahetakse näidata inimeste erisusi võrreldes muude vanuserühmadega. Inimeste vanuse alusel jaotamine tundub intervjuude põhjal olevat läbi mõtlemata ning osal juhtudel võiks sellest isegi loobuda.

3.1.2. Ajaloolised mõjutused

Müütide kujunemisel on märkimisväärne roll Eesti ajaloolisel taustal. Osa intervjuueeritavate arvates ei saa müütide vastu võidelda, tihti on kõige suurem abi ajast endast, mille jooksul

tekivad uued arusaamad ja ühtlasi ka uued müüdid. Lisaks müütidele, mis muudavad koostoimimise keeruliseks, on praeguse eaka põlvkonna eripäraks nende ajalooline kandam, mille mõjutused väljenduvad näiteks kehvast tervislikus seisundis.

V1: „praegune eakas põlvkond kannab ju eneses kogu ajalugu /.../ kui me mõtleme /.../ endise Eesti Vabariigi peale mida me kujutama ette et /.../ see oli väga /.../ ilus ja hea koht, aga seal /.../ oli /.../ suremus /.../ hästi kõrge. Nakkushaigusi oli palju /.../ selles põlvkonnas on /.../ võib-olla 90% tuberkuloosist nakatunuid /.../ oli aeg, kus /.../ laste haigused viisid /.../ suure osa inimestest /.../ hauda enne kui nad täiskasvanuks juba said /.../ sõjaajal /.../ oli selge rahhiidi probleem /.../ Eestis ei olnud otsest alatoitlust /.../ aga toiduainete valik oli ikkagi napp ja talvel paratamatult ei olnud meil eriliselt ei apelsine, ei banaane, ei viinamarju /.../ rääkimata muidugi neist kes /.../ on käinud Siberis, kes on tõelist nälga üle elanud. Ütleme niiviisi et lausa nälga /.../ võib-olla Eestis ei olnud aga /.../ ühekülgne toit /.../ ja see kõik oli ikkagi küllalt paljudel küllalt pika aja jooksul /.../ ka nõukogude aja alguses /.../ Kõike seda /.../ kannab praegune põlvkond /.../ kaasas ja samas /.../ kes on toime tulnud, kes ei ole toime tulnud. Ega seda ei saa neile /.../ tagant järgi kuidagiviisi hüvitada.“

Nagu eelmisest lõigust võib lugeda, on tänapäeva eakal põlvkonnal seljataga teistsugune elu kui pealekasvanud põlvkondadel. Intervjueeritavate seisukohalt on see üheks põhjuseks, miks eri vanuserühmades esinevad vastakad arusaamad ja vaated elule. Põlvkondadevaheliste erinevuste kirjeldamisel on vastajate arvates oluline meeles pidada, millisest sünnikohordist on jutt.

V3: „/.../ nõukogude ajal /.../ oli väga palju selliseid ettevõtteid, kus olid kehvad töötingimused /.../ 40% töötajatest olid tööstuses /.../ Muidugi need inimesed, kes on saanud /.../ liigese kahjustusi /.../ ega need terveks ei saa /.../ see põlvkond, kes on praegu ütleme seal 60-aastased nendega peab natukene lähenema erinevalt /.../ Need kes hakkavad saama kuskil ütleme seal 2020–2030 pensioniikka, need on loomulikult erinevad inimesed võrreldes sellega, mis on praegu /.../“

Kohortide omavahelisest erinevusest rääkides peab üks intervjueeritavatest vajalikuks toonitada noorte ja eakate gruppidesse asetatud inimeste rühmasiseseid erinevusi:

V3: „/.../ Kui võtame 20-aastased, siis nad on enam-vähem /.../ suhteliselt lähedal üksteisele /.../ aga kui võtame seal 60–70-aastased, siis mõni on /.../ võib-olla

mingisugune allakäinud inimene, teisest on saanud professor, mõnest minister /.../ mõnest president. Nii et need on väga erinevad /.../ nii füüsiliselt kui ka vaimselt. No füüsiline, see erinevus ei ole nii suur, aga vaimne on eriti. /.../ on nagu raske isegi vanadest inimestest isegi aru saada /.../ Et kiputakse üldistama kõike seda, mis ta on kohanud /.../“

Seega kinnitub veelkord vajadus vaadelda senisest erinevalt teatud vanuses olevaid inimesi. Ajaloolised erisused väljenduvad veel tööturul hakkamasaamisega ja seal orienteerumise ning initsiatiivikusega. Oli aeg, mil vanemate inimeste tööturult lahkumine teatud vanuses oli seadusega ette nähtud igapäevane praktika. Viimasest on tingitud ka paljude eakate passiivne suhtumine tööotsingutesse.

V3: „/.../ vanemad inimesed otsivad suhteliselt palju vähem tööd kui otsivad noored ja miks nad otsivad, lihtsalt nõukogude ajal oli lihtsalt niimoodi ikkagi, et kui inimene tuli ettevõttesse ja kui oli mingisugune töökoht olemas, siis ettevõtte pidi seda võimaldama /.../ Aga igasugustes Euroopa maades, kus ma olen palju käinud, seal ikkagi küllaltki palju enne käivad inimesed läbi ja siis valitakse /.../ inimesed /.../ palju rohkem otsivad tööd, kui tahavad tööd saada, nii et vot siin on see teistsugune lähenemine ja vanemad inimesed on /.../ ikkagi suurel määral kõik selle mõttemalliga nii nagu oli nõukogude ajal /.../“

V3: „/.../ tööandjates kinni ja siin ka inimestes kinni. Inimesed on harjunud niimoodi, et nagu oli nõukogude aeg /.../ Puuetega inimesed küll vähem otsivad tööd /.../“

Loomulikult ei pea seda vaatlema kui negatiivset ilmingut, kuna see oli tol ajal tavapärane ning intervjueeritavate arvates on vanemad inimesed sellise harjumuse säilitanud. Nõukogude ajast pärinevale kombele viitavad paar vastajat seoses omaalgatusliku tegevusega.

V2: „/.../ tsaari Venemaal oli selline ühistegevus ju tegelikult keelatudki. /.../ Ja kui: juba seal paarkümmend inimest kokku tuli, siis loeti seda juba riigivastase vandenõuks /.../“

Initsiatiivikuse, kultuuriliste hoiakute ümberkujunemise ja nõukogude aja kohta on ühel intervjueeritaval öelda järgmist:

V4: „/.../ praegult oleme kakskend aastat olnud iseseisvad /.../ ja enne seda oli ka kakskend aastat /.../ aga kogu eelnev ajalugu on olnud /.../ kellegi võõrvõimu all ja see /.../ viimane aeg oli tegelikult kõige masendavam, kus nagu soodustati ju seda, et inimene /.../ elaks nagu mingit topeltelu /.../ Kaebaks kellegi peale /.../ et jumala pärast, et ta ei ilmutaks mingit initsiatiivi midagi teha. Et kui viiskend aastat mingit sellist jura nagu teha

./.../ siis see ju kahtlemata nagu mõjub. ./.../ läbi kultuuri see, see on pikaajaline protsess muidugi. Kõige vähem saab seda muuta nagu kuskilt ülevalt poolt kohe. Saab loomulikult proovida luua ./.../ tingimused ja keskkonna, et kus see kultuuriline muutumine võib-olla toimub natukene kiiremini, aga ./.../ sellist võlulahendit või vitsa ei ole.“

Viimane lõik võtab kokku meie ühiskondliku arengu omapärad (mis ei tähenda, et ka väljaspool Eestit poleks sarnaseid ilminguid), kultuurispetsiifiliste arusaamade ja nende muutumise olulisuse ning ajaloolise tausta arvestamise vajaduse. Harjumuspäraseid käitumis- ja mõtlemismallid on aeglased muutuma, ent mõjutavad kõiki elanikkonna gruppe.

3.1.3. Vananemisega seostatavad puudused

Intervjueeritavad on vananemisega seostanud tervise võimalikku halvenemist ning üksi jäämist. Näiteks üksinda elades võib toimetulek osutuda oluliselt raskemaks ühelt poolt majanduslike kulude tõttu (elukoha korrashoid jms), teisalt võib vaimne üksiolek põhjustada suuremat eraldatuse tunnet muust maailmast ja samas mõjuda psühholoogiliselt halvasti.

Tulevastel eakatel on tervisega seotud eelised tänaste ees, sest tervena elatud aastate arv üha suureneb ning ennetustegevuse ning tervislike eluviiside harrastamisega on võimalik esmakordset haigestumist kroonilistesse haigustesse edasi lükata. Oluline on ka meditsiini hoogne areng, mis on teinud võimalikuks praegusaegsetele eakatele iseloomulike haiguste varasema diagnoosimise ja efektiivsema ravi. Toitumisharjumuste muutmine on samuti tähtis aspekt, mis puudutab eakamaid inimesi. Harjumuste iseloom on küll erinev (järgnev tsitaat iseloomustab tänaseid eakaid), ent ka tulevastel eakatel on vaja suurendada teadlikkust tervislikust toitumisest.

V3: „./.../meil on väga niisuguseid lihtsaid asju ka, mis miinustes ./.../ see on natukene nagu teine sfäär, aga samas ./.../ soola kogus toidus, et meil on ikkagi üle maailma üle keskmise märgatavalt sööme soola ./.../ soolaliha ja soolakala ja nii edasi, me oleme harjunud ära ja eriti vanemad inimesed. Samas see on üks tegur, mis meil suhteliselt hästi palju erinevat haigusi ja ka insult, infarkt ja nii edasi on selle tõttu ./.../“

Vastajate hinnangul noor inimene vananemise peale eriti ei mõtle. Ehk on üks põhjus ka hirm enese surelikkuse tunnetamise ja surma liigse läheduse ees. Siinkohal avaldab üks intervjuueeritavatest huvitava mõtte kõiki vanuserühmi silmas pidades:

V6: „/.../ vist ma olen ikkagi rääkinud, et /.../ sa ei pea seda kogu aeg mõtlema, aga sa võiksid mõelda, kuidas sa tahaksid surra /.../ missuguses seisundis sa tahad olla, siis kui sa sured ära /.../ see tundub inimestele kuidagi väga raske mõelda selle peale. Selle peale peab mõtlema, eks. See tähendab seda, et mida ma tahan saada /.../“

Üks kõneleja kirjeldab ka laiemat probleemi – kui kaua on inimene ise võimeline tööturul tegutsema ja kui kõrges eas suudab ühiskond teda töötajana aktsepteerida. Võrdluse abil joonistab ta realistliku pildi meie ja paari teise riigi eakatest ja nende suhtumisest toisesse ellu:

V3: „/.../ Euroopa on siin maha jäänud niisugustes küsimustes, ütleme Ühendriikidest kõigepealt. Et Ühendriikides /.../ puhkekeskustes töötavad, niisugused lihtsamad tööd, töötavad 80-aastased /.../ Kujutate ette, nad ei saa kodus olla, nad on harjunud elu otsa tööd tegema, teistega suhtlema ja /.../ ei ole mingit probleemi, nad on saanud tööd /.../ Niisugust asja ei kohta Euroopas praktiliselt, on väga vähe /.../ mul üks tuttav näiteks Jaapanis /.../ tema vanaema sai näiteks tööd, kui kuulutati välja, et teetseremoonia jaoks vajatakse inimesi ja tema vanaema oli 92-aastane ja sai tööd. /.../ Ma ei kujuta, et meil üldse, kas meil 92-aastane inimene, kas ta üldse käib ja nii edasi, on voodihaige ja nii edasi /.../“

Peamiselt muretsevad intervjuueeritavad inimeste väljumise pärast tööturult just tervislikel põhjustel. Põhjuseid töölt lahkumiseks võib olla mitmeid. Inimene võib olla sunnitud halvenenud tervise tõttu töötamise lõpetama, sest senise tööpaiga kohandamine või uue võimetekohase töö leidmine ei ole teostatav. Teisalt võib pensionile või koduseks jäämine olla hoopis seotud töötajast sõltumatute teguritega, näiteks tööandjapoolse negatiivse suhtumisega.

V7: „/.../ ma räägiksin eriti sellest etapist /.../ mis on seotud siis aktiivsest tööelust kõrvale astumisega, sest kui kõik need uuringud näitavad meile, et inimeste tervis halveneb väga tugevalt pärast seda, kui nad aktiivsest tööeas välja tulevad või näiteks pensionile lähevad ja nii tervise niisugused raskused kui ka üldse suhtumine endasse, suhtumine ellu muutub nagu ennast haletsevaks ja tekib suur hulk probleeme /.../“

Isegi kui inimene jääb tööturule, võib vanemaealisel osutada keeruliseks oma tööpanuse eest õiglast tasu saada. Üks vastajatest on sarnase probleemiga oma tööelus isiklikult kokku puutunud. Nimelt hakati temalt vanemas eas paluma tasuta konsultatsioone ning esialgu ta tuli ka huvilistele vastu. Vabatahtliku konsultandina töötades leidis ta varsti, et võiks tehtud töö eest ka palka küsida. Kui ta oli aga tasustamise teema üles võtnud, kadusid peagi ka tööpakkumised.

Tööturult eemaldumise tõttu suureneb ka tõenäosus eemalduda nooremast põlvkonnast, mis omakorda süvendab lõhesid ühiskondlikul tasandil. Lisaks tööharjumuse katkemisele ja halvenevale tervisele on üheks mõjuteguriks ka suhtlemise oluline vähenemine:

V7: „/.../ kindlasti /.../ ma arvan ikkagi kõige suurem probleem on nendel inimestel /.../ see murdekoht, kus sa lähed pensionile ja äkki need asjad, mis sind muidu nagu töö kaudu hoidsid /.../ võrgustikus et sa ei olnud mitte nii väga aktiivne muidu sotsiaalne suhtleja, aga sinu suhtlus oli tänu sellele, et sa käisid tööl ja see äkki muutub /.../ et kuidas seda nagu ikkagi ületada, et nad ei jääks tõesti haigeks, et nad ei oleks kibestunud, et nad ei oleks /.../ elust välja langenud /.../“

Hoolimata mitmeid valdkondi puudutavatest võimalikest negatiivsetest teguritest, leidsid intervjuueeritavad vananemise protsessist ning vananevast indiidist endast rääkides ka palju positiivset. Vananemisega kaasnevate positiivsete aspektide kirjeldamisel käsitlesid intervjuueeritavad nii individuaalset kui ka rahvastiku vananemist.

3.1.4. Vananemisega avanevad võimalused

Eaka inimese vaieldamatult olulisim erinevus teiste vanuserühmadega võrreldes on toimetuleku oskus ja kogemustepagas. Kõik kõnelejad on veendunud, et vanemaealiste kogemuste kasutamine ja edasiandmine noorematele nii isiklikus kui tööelus on väärtuslik. Täiendavalt lisatakse, et vanemad inimesed on tõenäoliselt rahulikumad ning nad enamasti ei muretse materiaalsete väärtuste pärast. Vastajate arvates on tähtis märkida, et enamus eakatest omab isiklikku eluaset. Tihti on vanuse suurenedes muutunud ka suhtumine ellu:

V7: „/.../ inimene /.../ palju rohkem teab, ta oskab palju rohkem, ta on palju rohkem kogenud ja tal võib ka maailma kohta tekkida /.../ emotsionaalselt pigem siis selline tasakaaluseisund, kuna ta teab, et kõik asjad on palju suhtelisemad ja ta enam ei ole nii pinges võib-olla paljude asjade pärast, mille pärast ta nooruses kangesti muretses, nii et see kindlasti on omamoodi eelis /.../“

Analüüsitakse kogetud õnnestumisi ja elu jooksul tehtud otsuseid, sõlmitakse rahu iseenda ja oma valikutega. Saavutatakse kindlus, et ollakse võimeline lahendama ka uusi probleeme, seetõttu leitakse elus ka teatud tasakaal. Lisaks tekivad ka uudsed sotsiaalsed dimensioonid:

V4: „/.../ vananedes /.../ ütleme elult tuua nagu selliseid /.../ sotsiaalses mõttes nagu teistsuguseid situatsioone /.../ vananedes /.../ on võimalus saada vanavanemaks näiteks. Vanaemaks, vanaisaks /.../ vananedes on võimalik ka oma elutempot natukene allapoole võtta /.../“

Puudustest rääkides kirjeldasin halveneva füüsilise seisundi mõjusid, ent vaimsest tervisest rääkides on mitmeid positiivseid võimalusi, näiteks olla aktiivne vanavanema rollis.

V3: „/.../ kui eluaastaid tuleb juurde, siis /.../ mitte kõik ei lähe halvemaks, vaid osa asju läheb ka paremaks /.../ muutused on hoopis teistsugused, nii et kujunevad välja /.../ psühholoogilised protsessid inimesel ja muudkui nad täiustuvad /.../ psühholoogiliselt inimene areneb põhiliselt pluss suunas /.../ psühholoogilised protsessid, mis on seotud eriti tööga. Need kogu aeg pisut paranevad. /.../ vanem inimene, ütleme seal 60-aastane võrreldes 20-aastasega on paljus etem. Kuigi väliselt vaadata on ta nagu kehvem /.../“

Tööga seonduvalt on olulised nii indiviidi psühholoogiline areng kui ka tööalaste teadmiste ja kogemuste omandamine. On erialasid, millel eakal inimesel on raske töötamist jätkata, ent on teadmisi, mida on võimalik omandada ainult läbi pikaajalise õppimise ja katsetamise. Eakate suurem väärtus ilmneb tihti just vaimse töö puhul.

V3: „/.../ inimeste /.../ töökogemused ja teadmised kuskil 50- ja 60-aastastel on ikkagi väga suured oma töö põhjalt ja praktiliselt on see olukord niimoodi, et need lihtsalt vaikselt tasapisi hääbuavad pensionieas ja siis lähevad lihtsalt hauda kaasa ja kõik, nii et seda ei kasutata. Nii et see on väga suur potentsiaal /.../ nad on äärmiselt väärtuslikud ütleme seal küll projektide tegemisel ja uuringutes ja kõik see läheb kaduma. Ja muidugi nendele inimestele endale kah on, need kes ütleme tahaksid töötada ja on edukad ja nii edasi /.../“

Lisaks sellele, et inimene saab kasutada elu jooksul kogutud teadmisi ja oskusi tööturul, on aktiivsena vananeval inimesel võimalus ka millegi uuega otsast alustada, näiteks isikliku ettevõtlusega. Kui eakal inimesel on soov tekkinud ja ka ettevõtte loomiseks võimalus avanenud, siis tõenäoliselt on tegutsemise motiivid mõnevõrra eripärased, ehk seetõttu ka ühiskonnale kasulikumad.

V5: „/.../ vanematel inimestel /.../ nende ambitsioon midagi teha on hoopis teistsugune /.../ võib ka /.../ täiesti uut karjääri alustada, aga valdavalt siiski võib-olla nende huvi ja põhjus millegagi tegeleda ongi natukene /.../ võib-olla altruistlikum või /.../ kestmamatele eesmärkidele orienteeritud /.../ seda peaks võib-olla uurima, aga igal juhul /.../ 25-aastane kui ta valib põhjuse, miks ta midagi teha tahab või /.../ kui ta ootab, et /.../ teda tunnustatakse tööjuures millegipärast, et siis kusagil karjääriredelil üles ronida, et see sättumus on natukene erinev /.../“

Informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogia valdkonna arengust loodetakse samuti potentsiaalse kasu tõusu nii eakatele kui kogu ühiskonnale. Täpsemalt kirjeldab üks vastajatest oma tulevikuvisiooni tervise jälgimisest ja haiguste ennetamisest selliselt:

V7: „/.../ näiteks saada teada /.../ oma arstilkäigu tulemusi sinna ise vaadata ja et võib-olla võiks seal ka olla põhimõtteliselt mingi koht, kus ta /.../ näiteks saaks rohkem sisestada näiteks neid asju, mis on vanal inimesel kohutavalt tähtsad, ta saab pidevalt näiteks mõõta oma vererõhku või /.../ et see ei pea olema alati tingimata arsti kohustus seda vaadata, aga et /.../ hoida kokku näiteks haigekassa raha sellest, et ta lihtsalt sellise nagu visiidi sinna arsti juurde teeb ja tal midagi viga ei ole /.../ näiteks et perearst kes niimoodi kiiresti üle vaataks ja annaks seal mingisuguse signaali, et tegelikult ei ole selle vererõhuga midagi hullu /.../ mingid sellised kontaktivõimalusi meditsiinasutustega tegelikult võib-olla on võimalik ikkagi /.../ kuidagi läbi selle e-portaali kasutada, et siin ilmselt see muutus nüüd toimub, et siiani see arvuti nii-öelda vana inimese kodus alati ei olnud, aga ma arvan, et järk-järgult me jõuame selle põlvkonnani, kes on juba harjunud tegelikult arvutit kasutama ikkagi, et see ei kesta ju kaua, kuni vananema hakkavad need, kes tegelikult ikkagi olid arvutiga seoses /.../“

Elektroonsete tervise jälgimise süsteemide areng töötab kasu kogu ühiskonnale, sest tõenäoliselt huvituksid sellest kõik vanuserühmad. Nagu vananemine isegi, on iga vanuserühma jaoks olulised ka profülaktilised meditsiinilised võimalused ja meetmed. Paljud seni käsitletud ja käsitletavat teemasid ei ole vaid easpetsiifilised, pigem vastupidi.

Rääkides vananemise võimalustest riigile ja ühiskonnale peavad vastajad oluliseks lisatöökohtade loomist. Üks vastaja selgitab seda projektipõhiselt – eakas töötaks osalise tööajaga konsultandina oma endisel töökohal ajal, mil uus töötaja alles omandab töökogemusi. Selline võimalus oleks kasulik kõigile osapooltele. Kuigi intervjuueeritavad räägivad ka teistest eakate aktiivsuse vormidest, peetakse tähtsaimaks siiski võimalust püsida tööturul. Loomulikult tekib küsimus, millise vanuserühma esindajat töökohale eelistada, ent siinkohal ei mängi rolli mitte niivõrd eakate hulk kui majanduse seis tervikuna.

V1: „/.../ absoluutselt selge /.../ tööealiste ja töötajate arvu jaa /.../ eakate arvu vahekord see määrabki selle kui palju on võimalusi /.../ töötajate sissetuleku ümberjagamiseks teistele /.../ elanikkonna rühmadele /.../ hea mõte on muidugi /.../ tulutootmisse kaasata ka eakamaid /.../ aga muidugi /.../ see on natukene vastuolus hetkeseisuga kus /.../ on tööpuudus ka nooremates /.../ põlvkondades ja /.../ tekib küsimus /.../ keda siis mingile töökohale eelistada, kas pensionäri, kas puudega inimest /.../ või noort /.../ siin on selles mõttes muidugi käärid /.../ aga arusaadavalt mida rohkem /.../ pensioniealisi ise ka töötab /.../ seda lihtsam on /.../ sotsiaalpoliitika elluviimine.“

Nii riigile kui erasektorile oleks kasulik leida vananaevatele inimestele tööine väljund. Ühelt poolt on üha rohkem teenuseid suunatud vanemaealistele, teisalt võivad erinevas vanuses eakad inimesed neidsamu teenuseid osutada:

V2: „/.../ Sest et näiteks sellise asutuse juht /.../ pansionaadi pidaja võib olla südamerahuga 70-aastane vanaproua. Mingit probleemi ei ole, sest kui sinna tulevad 85-aastased inimesed, siis on ta täitsa noor plika nende jaoks /.../“

Eakatel teenusepakkujatel tekib nii rakendus kui tuluallikas. See ei pea tähendama suure kasumiga mahukat ettevõtmist, aga piisavat selleks, et hoida end tegevuses ja rahaliselt kindlustatuna. Ühe intervjuueeritava sõnade kohaselt on riigi seisukohalt teenustemajandus üks võimalus kasutada üha suurenevat eakate kogukonda ja nende kogemusi. Siiski, teise intervjuu käigus viidati teenustele orienteeritud majanduse varjuküljele:

V4: „/.../ Kasvõi võtame sellesama teenindussfääri /.../ iseenesest /.../ läheb nagu efektiivsemaks ja tööstus toodab rohkem /.../ et siis /.../ vabanenud inimesed võiksid minna

teenindussfääri, aga tegelikult see eeldab seda, et /.../ ühiskond tervikuna suudab nagu toota nii palju sellist raha, piltlikult öeldes, et /.../ inimestel oleks raha ja aega neid teenuseid tarbida /.../ iseenesest võiks Eestis olla veel rohkem näiteks kinosid, aga no kui inimestel näiteks pole raha, et kinos käia, siis ei saa ka teenindusmajandust üles ehitada /.../“

Viimase lõigu puhul tasub arvesse võtta, et konkreetne intervjuueeritav leiab Eesti riigi ja ühiskonna olevat vaese ning probleemide tuum peitub tema arvates ressursside puuduses. Kuigi väike-ettevõtlust peetakse ühiskondlikul ja indiviidi tasandil arvestatavaks suunaks, kus eakate potentsiaalset tööpanust oleks võimalik maksimaalselt kasutada, soovitatakse lisaks sellele ka rakendatust vabatahtlikesse tegevustesse. Positiivseks eelduseks on julgus luua kooslusi võõraste inimestega:

V7: „/.../ mitte mõelda ainult selle peale, et ta tingimata peab oma sugulane olema, kes seda teeb, et ma arvan, et see on ikkagi Eesti ühiskonnas väga see mudel, et lastega ja ka vanade inimestega tegelevad pigem need, kes on kuidagi sugulastena kohustatud seda tegema, et see ei pea ju niimoodi olema, et me võime /.../ inimsõbralikke kooslusi luua tegelikult päris võõraste /.../ inimestega, see võib väga tore olla ja väga huvitav /.../“

Ettevõtlikul inimesel on võimalik ühiskonna ellu panustada mitmel moel. Järgnevas osas kirjeldan aktiivsuse võimalusi ühiskonnaliikmeks olemise harjumuse valguses ning toon välja mõned selle konkreetseid vormid.

3.2. Harjumus olla aktiivne ühiskonna liige

Aktiivsuse tase sõltub inimese tervisest, soovidest ja võimekusest. Käsitlen aktiivsuse vormidena pensionipõlve veetmist, täiendõppes osalemist, väike-ettevõtlusega tegelemist, vabatahtlikku tegevust, hooldaja rolli ja tööturul osalemist. Vaatlen vorme, mida intervjuueeritavad pidasid olulisemateks võimalusteks olla aktiivne ka vananedes ja vanemaealisena. Mitmest moodusest olen varem rääkinud, ent antud peatükis täpsustan teemakohaseid lisatingimusi ja meetmeid. Nagu paljude teistegi teemade puhul on ka siin määrav inimese harjumus olla tegus, mis ei kao

inimesel pensioniea saabudes. Positiivse eeldusena nähakse inimeste soovi olla ettevõtlik ning kasutada oma oskusi ja teadmisi ühiskonna hüvanguks.

3.2.1. Hea tervislik seisund on aktiivse eluviisi eeldus

Tänaste eakate tervislikku seisundit saab mõjutada vaid meditsiinilise sekkumisega, kui inimene juba põeb mõnd kroonilist haigust. Seevastu tulevaste põlvete tervis võib sõltuda mitmetest majanduslikest ja sotsiaalsetest teguritest, näiteks tööstusliku ja tervistkahjustava töö pidevast vähenemisest, töötingimuste paranemisest, tervislike eluviiside propageerimisest ja omaksvõtmisest. Seetõttu suureneb ka tervena elatud aastate arv.

V3: „/.../ mina olen tegelenud selliste uuringutega ettevõtetes, et olen parandanud igasuguseid töötingimusi ja teatud inimestega rääkinud ja natukene ka igasuguseid eluviisi soovitusi edasi andnud ja väga märgatavalt on võimalik muuta seda, kui kaua on inimene terve ja minu uuringud näitavad, et on võimalik olla umbes kuskil 20 aastat täitsa praktiliselt terve rohkem kui oli varemalt. No ütleme kuskil /.../ 65-aastaselt, esimese niisuguse südamehaiguse, liigestehaiguse kuskil 60–65 eluaastal on täitsa võimalik Eestis /.../“

Mida kauem on inimese tervis korras, seda kauem säilib ka töövõime. Mida pikemaks eluiga kasvab, seda pikem on periood, mil inimene saab tööturul või muul moel olla aktiivne. Pikeneva eluea valguses peaks pensionile jäämise aeg üha edasi lükkuma, sest terve ja aktiivne inimene inimene säilitab töövõime 90–95% eluajast.

V2: „/.../ tõeliselt töövõimetud, kui jätta invaliidid kõrvale, on inimesed kaks aastat enne surma ja /.../ ka kümme aastat /.../ kui nad elavad saja aastaseks, mitte nelikümmend aastat /.../“

Üks intervjuueeritavatest peab probleemiks seda, et praegune pensionisüsteem on loodud staatilisena, mis ei arvesta ühiskonna muutuvaid olusid ning millel ei olegi muud võimalust kui kokku kukkuda. Pensionisüsteemi võimaliku tulevikuna nähakse sellist varianti:

V3: „/.../ ma kujutan ette, et päris tulevikus /.../ kaob üldse pension ära, sellepärast, et kui /.../ inimese eluiga kasvab juba, ütleme on 150 aastat, siis on nii, et ikkagi inimene on töövõimeline kuskil 90–95% sellest ajast. Seal kusagil 130 aastat ja siis on nii, et kindlasti on ta kogunud juba nii palju on tal raha, et ikkagi see viimane, et kui ta on juba viletsake ja nii edasi. {...} Nii et see pensionisüsteem võib täiesti reaalselt ära kaduda /.../“

Mõlemad vastajad rõhutavad tõsiasja, et hetkel kehtiv pensionikindlustuse süsteem hästi ei toimi ning tõenäoliselt ei kao probleemid ka edaspidi, mistõttu peavad nii nemad kui ka teised kõnelejad esmatähtsaks töötamist kui põhilist aktiivsuse säilitamise vormi. Tööturul osalemise võimalusena nähakse paindlikke töötingimusi ja väike-ettevõtlust.

3.2.2. Aktiivsuse võimalused tööturul ja täiendõppes

Olulisim ja suurima potentsiaaliga võimalus hoida inimest aktiivsena on säilitada tema positsioon tööturul. Osaline tööaeg ning paindlikud töötingimused on vastajate arvates toetust ja laiemat kasutamist vajavad võimalused. Osalise tööajana pakkusid vastajad töötundide arvaks 2 tundi päevas kuni 4 tundi nädalas ning sellist rakendust pakkuvaid ametikohti pidasid intervjuueeritavad kasulikeks ka teistele elanikkonna rühmadele.

V4: „/.../ kuidagi rohkem oleks Eestis /.../ igal tasandil /.../ aktsepteeritud /.../ osaline tööaeg /.../ vanemaealised teevadki seda ka, ütleme osalise tööajaga rohkem, aga /.../ vanemaealiste puhul ei nähta ka ebaloosulikkuna seda, aga võiks isegi veel rohkem olla /.../ sellist arusaama, et mitte ainult vanemaealiste, vaid kasvõi väikelastega perekondade puhul /.../ vahepeal on natukene vähem sissetulekut, aga tööturul püsimise mõttes ja kvalifikatsiooni mittekaoamise mõtte on /.../ see /.../ hea /.../“

Positiivsete näidetena töötavatest eakatest on mitmel korral räägitud kõrgkoolide professoritest, kes on edukalt kohanenud arvuti, interneti ja e-riigi võimalustega ning kelle töövõime säilib kõrge vanuseni. E-riik ja IKT-alased uuendused toetavad ka kaugtöö tegemist. Viimase suureks plussiks peab üks intervjuueeritavatest võimaluse andmist ka puuetega või kroonilisi haigusi põdevatele inimestele, kes sellise töökorralduse puudumisel on hetkel tööturult eemale jäänud.

Abiks on ka töökohtade kohandamine töötajate vajadustele vastavaks ning transpordi organiseerimine kodu ja töökoha vahel.

Eesti pensionisüsteem võimaldab pensioniikka jõudval inimesel pikendada oma tööaega pensionilemineku edasilükkamisega ning saada seetõttu hiljem rahalist kompensatsiooni kõrgema pensioni näol. Eriti heaks võimaluseks peetakse seda naiste jaoks, kuid selle vähese kasutamise põhjustena tuuakse välja teadmatust.

V3: „/.../ meil on /.../ pensionisüsteem suhteliselt, väga hea minu arust. Ütleme näiteks see asi, et meil /.../ 0,9% tuleb juurde ühe edasi lükatud kuu alusel. Kui /.../ üks aasta lükata edasi pensionile minekut, siis ta saab juurde 10,8%, see on meie pensionisüsteem. Ja kahju on see, et väga vähe propageeritakse, seletatakse /.../ et väga vähe seda kasutavad. /.../ peab uurima neid põhjuseid, miks vähe kasutatakse ja küll ajalehtedes näiteks reklaamima ja nii edasi. Kindlasti läheks paljud hiljem pensionile ja saaks korralikku pensioni /.../“

Üks võimalus on ise endale tööandjaks olla ning alustada ammu unistatud tegevusega, kui selleks on vahendid olemas. Väike-ettevõtlusega alustamisel on mitmeid aga-sid. See on väärtuste loomine ning kõik võiksid kaaluda seda ühe variandina, ent kogu tegevus peab olema läbimõeldud ja sihipärane. Kuna eaka ressurss seisneb ka suurtes kogemustes ja oskustes, siis võiks ettevõtlus olla üheks väljundiks nende realiseerimisel.

V1: „/.../ Samas ma ei ole päris veendunud, et kõik selleks /.../ valmis ja /.../ läbilöögivõimelised on. Sest /.../ et eakatel on ikkagi /.../ senine koolitus ja elukogemus /.../ olnud üsnagi kaugel ettevõtlusest võib-olla et /.../ tal ka oli kunagi /.../ niisugune soov aga lihtsalt ei olnud tingimusi selle realiseerimiseks, aga muidugi jällegi on inimesi mitmesugused ja on ka neid kellel see kindlasti on ja noh kui see ettevõtlus on niisugune suhteline tagasihoidlik /.../ ja muidugi niisugustesse tundmatutesse kohtadesse hüppamist kuidagi nagu eriti ei soovita /.../“

Ettevõtlusega alustamisel on oma kitsaskohad, kuna tegevuse edukus sõltub ka paljuski tänapäeva ühiskonnas orienteerumise oskusest. Tihtilugu on vaja seniseid teadmisi täiendada, mõnikord soovib vanemaealine hoopis midagi täiesti uut omandada. Viimasel juhul soovitavad vastajad ettevaatlikkust eriala valikul. Näiteks on intervjueeritavad veendunud, et tänapäeva eakal ei tasu üritada pakkuda konkurentsi IT valdkonnas. Vanemaealised inimesed võivad edukalt

toimetada e-riigi rakendustega, töötada keerukate erialaste programmidega või kirjutada teadustöid Office keskkonnas, aga vastajate arvates ei suuda nad tööturul konkureerida inimestega, kes on üles kasvanud koos arvutitega. Nii nagu ettevõtluse puhulgi, peab ka täiendõpet kaaludes läbi mõtlema, mida soovitakse õppida ja millistest teadmistest kasu oleks. Mitmed vastajad peavad soovituslikuks suunaks rakendusliku hariduse omandamist seoses varasema hobi või huviga. Täiendõppel osalemine tekitab ühe intervjuueeritava arvates mõnedel vanematel inimestel ka kahtlusi ja hirme.

V4: „/.../ Et-et ma olen vaadanud neid põhjuseid, miks siis ei minda täiendkoolitusele, väga suure osakaaluga on need põhjendused, et ma olen liiga vana selleks ja ongi, öeldakse, et ma olen liiga vana, et mis mina nüüd ikka õpin ja nii edasi /.../”

On ka neid, kes juba osalevad täiendõppes. Ühe vastajaga tuli jutuks väärivate ülikooli edulugu, kuid küsimusena jäi siiski kõlama selle ettevõtmise mõju põlvkondadevaheliste suhete loomisel ja soodustamisel:

V7: „/.../algatused nagu väärivate ülikool ilmselt tundub et vägagi õigustab ja see on näiteks hariduslikuks mõttes kindlasti üks selliseid võimalusi, kuidas inimesi tuua tagasi, aga kas ka nemad /.../ peaksid ainult oma eraldi kursusi kuulama saavad küll noorte õppejõududega seal kokku, aga et võib-olla on ka mingeid vorme, kus neid natukene rohkem segamini panna /.../”

Selleks, et väärivate ülikool ning täiendõpe laiemas plaanis ei taastoodaks vanemate inimeste eraldatust ühiskonnast, on oluline mõelda, mis on sellise ettevõtmise eesmärk. Kui õppur soovib omandada teadmisi ja oskusi uues (töö)keskkonnas toimetulemiseks, siis võiks kasu olla suhtlemisest nooremate inimestega, kes tunnevad end sellises keskkonnas koduselt. Kuigi intervjuueeritavate arvamusel ei ole vanemaealistel mõistlik käsile võtta midagi uut ja täiesti võõrast, siis see ei tähenda, et inimene ei võiks end proovile panna.

3.2.3. Vabatahtliku tegevuse variandid

Vanemad inimesed osalevad tööturul või täiendõppes (või ka mõlemas korraga), lisaks on neil võimalus olla tegus vabatahtlikuna. Ka siin mängivad taaskord olulist rolli vanemate inimeste kogemused ja teadmised. Kui mõelda võõraste inimeste vahel loodavatele sõbralikele kooslustele, mida kirjeldas üks intervjuueeritav, on vabatahtlikul tegevusel palju võimalusi. Ühe vastaja hinnangul oleks üks moodus meie ühiskonnas kultiveerida vanaema-vanaisa „laenutust“. Ühelt poolt on palju üksikuid eakaid ja teisalt mitmeid lapsi, kelle vanemad-vanavanemad on kes hõivatud, kes kaugel. Ühiskondlikul tasandil võidaksid mitmed vanuserühmad, kui selline tegevus saaks hoo sisse.

V7: „/.../ et see ei pea alati olema selline kaheksa tundi päevas kurnav lapsehoidmine, vaid sul võiks olla mingi koht, kus sa näiteks peale kooli läbi jalutad, kes sinuga natukene tund aega räägiks või korra vähemalt lõunat pakuks, et ma arvan et see on /.../ mingi algatuse küsimus /.../“

Teine variant sarnasest tegevusest on sama intervjuueeritava arvates, et noor võtab eaka nii-öelda käendusele. See ei peaks tähendama hooldaja ametit, vaid vestluskaaslase ja nn poekoti kandja rolli. Selliste tegevuste väärtus seisneb kogukondliku mõtteviisi ja elulaadi arendamises ning inimeste harjumuse kujundamises panustada pereringist väljaspool asuvatesse kooslustesse.

Me ei saa aga eeldada, et eakatel on soov vabatahtliku tegevusena vaid tasuta tööd teha. Kindlasti on olemas ka selliseid inimesi, aga enamasti eeldatakse töösse panustamisel ka sissetuleku suurenemist, seda võib järeldada ka nendest vanemaealistest, kes praegugi pensionäridena tööd teevad.

3.2.4. „Passiivne“ pensionär

Ka näiliselt passiivne pensionär võib olla tegus omastehoolduse vallas, eakal võib olla soov aidata perekonda või sugulasi. See valdkond on riigis küll vähe hinnatud, ent samas jällegi koht,

kus ära kasutada elu jooksul kogutud oskusteavet. Piisab kaasaegsete meetodite juurdeõppimisest ning muud vajalikud oskused on endal käepärast.

VI: „/.../ võib-olla ei olegi tarvis et kõik /.../ pensioniikka jõudnud daamid tingimata jääksid büroosse edasi. Küllalt paljud nendest /.../ leiavad rakenduse /.../ oma laste, lastelaste ja muude pereliikmete toetamise juures, mida tuleks ka hinnata. /.../ See on muidugi väga suur töö ja meil väga madalalt hinnatud.“

Omastehoolduse kõrval on vanematel inimestel võimalik leida rakendus ka koduhooldusteenuse pakkujatena. Sotsiaalhoolekandesüsteem suudab sellist teenus pakkuda vaid kaks korda nädalas, aga kindlasti leidub vanemaealisi tegusaid inimesi, kes sooviksid abivajajatele toeks olla igapäevaselt, abistada toiduvalmistamisel, koristamisel või kütmisel.

VI: „/.../ seda koduhooldust /.../ seda on meil vähe jaa samas oleks see tõepoolest ka võimalik leid ühele jaole inimestest kes on /.../ tööturult välja tõrjutud võib-olla /.../ niisuguse hooldamisega saaks ta toime küll jaa tõenäoliselt oleks see /.../ otstarbekas täiesti majanduslikus mõttes et rakendada rohkem inimesi /.../ niisugusele hooldusele. Loomulikult nad vajavad koolitust aga /.../ see on küllalt sageli tegevus, mida /.../ varasem elukogemus toetab /.../“

Samas on inimesi, kes soovivad pensionile jääda eesmärgiga mitte midagi teha. Nad ei pruugi tunda vajadust säilitada harjumust olla ettevõtlik. Osal inimestest võivad pensionipõlves süveneda ka senised halvad harjumused, näiteks alkoholilembus. Passiivseid inimesi võib aga olla täiesti tervete ja võimekate hulgas, kelle jaoks on tööelust irdumisel raskemad tagajärjed olnud just vaimsel tasandil. Küsimus seisneb siiski selles, kuidas üha suureneva eakate kogukonna seas laiendada erinevaid panustamise võimalusi. Tegus olemine ei ole oluline mitte ainult ühiskonna tasandil, vaid aitab inimesel ka ennast teostada.

3.3. Uus kontseptsioon vananemisest

Selles peatükis selgitan kõigi intervjuueeritavate jaoks oluliseks osutunud ideed, et Eestis on vaja uut kontseptsiooni vananemisest. Vananemisega seonduvad arvamused ja hoiakud võivad

osutada samaaegselt takistavateks, aga ka soodustavateks teguriteks. Täiendava dimensioonina lisanduvad majanduslikud, kultuurilised ning ajaloolised tavad. Arusaam, mida kirjeldan, on intervjuueeritavate arvates vähemal või rohkemal määral Eestis aegade jooksul eksisteerinud, end vajab taasavastamist. Nii on vastajate hinnangul ka aktiivne elulaad ühiskonnas alati olemas olnud, seega on oluline toetada ja soodustada olemasolevaid algatusi ning tegevusi, mida kirjeldasin eespool.

3.3.1. Vananev rahvastik

Kõigi vastajate arvates loob individuaalne ja rahvastiku vananemine nii inimesele kui ühiskonnale mitmeid võimalusi. Küsimus seisneb selles, mida peetakse ihaldusväärseks ning kas ja kuidas soovitakse olemasolevaid võimalusi näha ja realiseerida. Huvitaval kombel jätkavad kõik vastajad peale võimaluste olemasolu kinnitamist erinevate probleemide kirjeldamisega, mis mõjutavad tänaste vanemaealiste elu ja hakkamasaamist. Teisest küljest ei olda ka lahenduste käsitlemisel tagasihoidlikud ning kõik vastajavad mõnavad vanemaealiste situatsiooni parandamiseks vajalike asutuste ja struktuuride olemasolu. Teadvustatakse vajadust korralduslikul ja ühiskondlikul tasemel olukorra ja tegevuskava ümberhindamiseks. Intervjuueeritavad jagavad arvamust, et vananeva ühiskonna tingimustes on otstarbekas eesmäärke seada riiklikul tasandil:

V1: „/.../ jah see on päris selge et /.../ tuleb /.../ vastavalt sellele et ühiskond vananeb /.../ teatavaid strateegiaid läbi mõelda /.../“

V5: „/.../ see tähendab seda et /.../ uuesti läbi mõelda miks me neid teeme ei ole kuidagimoodi ketserlik öeldes, et meil ei ole vaja neid asju teha vaid /.../ selle põhjus on selles, et /.../ võib-olla lihtsalt mõned asjad korraldame teistmoodi sellisel juhul /.../“

Siiski ei pidanud ükski kõneleja vananemist ennast probleemiks. Elanikkonna vananemine tõstatab uusi küsimusi ja tekitab keerukaid olukordi, mis vajavad tähelepanu, ent tegemist on nn uue normaalsuse kujunemise, mitte katastroofiliste tagajärgedega protsessiga. Intervjuueeritavate

arvates on vananemine vältimatu, seda ei saa edasi lükata ega takistada ning kuna see on üks osa inimese elust, siis tasub läbi mõelda, kuidas sellesse suhtuda, seda uurida ja sellest rääkida.

V1: „/.../ meil on vananev ühiskond, selle tõttu on meil /.../ need, need ja need probleemid. Ei need /.../ on tänapäeva ühiskonna probleemid mitte /.../ sugugi seotud /.../ sellega et /.../ kaasajal elavate inimeste keskmine vanus /.../ aastas seal mõne kuu võrra /.../ võib-olla suureneb /.../ need probleemid ei ole sellega seotud, meie ühiskonna probleemid /.../ on teistsugused /.../”

Kui seada ühiskonna probleemide fookuseks vanemaealiste inimeste suurenev osakaal rahvastikus, luuakse väärarusaam toimuva mõjudest indiviidile ja ühiskonnale. Seetõttu jäävad tahaplaanile olemasolevad eelised, mida mainitud protsess ühiskonnale luua võib. Üks tänapäeva ühiskonna probleemidest on näiteks seotud tööturu vajaduste muutumisega, mil tööprotsessi rakendatakse üha vähem inimesi. Tekkinud on uudne olukord, mida üks vastaja mõtestab lahti nii:

V2: „/.../ pensioni ja pensionäride probleem on see, et inimestele ei osata anda mõistlikku tegevust siin ilmas. Mõistlik tegevus kaob järjest ära. /.../ See miks Euroopa riikides ja mujal ei tahetud ja ei peetud vajalikuks adresseerida sellele esimesele disbalansile, mis tegelikult pensioniseadus, pensionikorraldus sisse tõi, sest inimestele polnud niigi tööd anda /.../”

V2: „/.../ sotsiaaldarvinismi tasemel töötab kõik väga lihtsalt /.../ kuid sellel olelusvõitluse tasandil on riskid väga suured /.../”

Sama intervjuu käigus, kust pärinevad eelnevad lõigud, tuli välja ka põhjus, miks on vaja tegeleda elanikkonda mõjutavate situatsioonidega ühiskondlikul tasandil. Tööealiste hulk elanikkonnas väheneb pidevalt, jõudes erinevate prognooside kohaselt madalseisu 2050-ndatel aastatel. Seetõttu on vaja kujundada uus normaalsus, et ühiskonna arengusse ja heaollu saaksid erineval moel panustada ka need inimesed, kes täna on tööturult kas omal soovil lahkunud või mingil põhjusel sealt välja tõrjutud.

3.3.2. Sotsiaalsed väljakutsed Eestis

Selles osas keskendun Eestile iseloomulikele kitsaskohtadele, mille võimalikud lahendused pakun välja kahes viimases alapeatükis ning mis on vastajate arvates käegakatsutavad. Probleemide hulga ja nende sisu kirjeldamisega ei hoia ükski vastaja end tagasi. Intervjueeritavad lähenevad filosoofiliselt, aga teevad ka konkreetseid ettepanekuid spetsiifiliste lahenduseks peetavate meetmete kasutuselevõtuks. Hoolimata sellest, et näiteks ühe vastaja arvates on seoses vananemisega inimesel endal, riigil ja ühiskonnal võimalusi tuhandeid, jõuavad kõikide intervjuude käigus ülesvõetud teemad kiirelt probleemide ja nende allikateni. Lahenduste väljapakkumisel tõdetakse, et Eestis on kõik vajalik teenuste, struktuuride, võimekate inimeste ja teadmiste näol olemas, aga tarvis oleks juba eksisteerivaid tingimusi süvendatult edasi arendada ning läbi mõelda seniste ja tulevaste tegevuste eesmärgid.

V6: „/.../ ebaõnnestumise peamisi põhjuseid, et meil alustatakse asju alati keskelt, mitte kunagi ei alustata algusest /.../ keskelt alustades ei jõua ta mitte kunagi tulemusteni /.../ ja sinna algusteni minna ei osata, ennekoike mitte ei osata, vaid suur põhjus on ka see, et pole aega, kohe tahetakse tulemust saada /.../”

Mitmete vastajate jaoks on oluline eesmärgistatud tegevuse sisseharjutamine. Eesmärkide puudumist heidetakse ette näiteks Sotsiaalhoolekandeseadusele ja Eesti riigieelarvele. Sama puudust mainitakse riiklikest ja kohalikest tegevuskavadest, strateegiatest ja muudest sarnastest dokumentidest rääkides. Intervjuude läbiviimise üks eesmärke oli koguda informatsiooni aktiivsena vananemise arengukava jaoks. Vastajad suhtusid dokumendi reaalsesse jõudu skeptiliselt. Osalt selle tõttu, et iga planeeritav tegevus peab olema riigieelarvega kaetud ning teisalt Eesti soovist „kuuluda klubisse“ ehk koostada arengukavasid Euroopa Liidu nõudmistest lähtudes ja selle erinevatelt fondidelt raha saamiseks.

V6: „/.../ no see oli nüüd jällegi /.../ väga internatsionaalne lähenemine meie poolt, et /.../ üldiselt on mul Euroopaga selle raames ka tegemist, ma ütlen, et seal on see, et muidu mitte häbiposti jääda, aga ma kahtlen selle jõus küll, et see ei muuda mitte midagi /.../”

Probleemide tuvastamine või „algusteni minemine“ ei ole lihtne. Üks vastajatest kirjeldas intervjuu käigus põhjalikult 3-sammulist mehhanismi, mille abil on võimalik jõuda eesmärgistatud tegevusteni:

V2: „Üks asi on see, et igasugune mõistlik tegevus algab olukorra ausast pildistamisest. Ta ei või olla nii nagu on Eesti rahvaloendus. Eesti rahvaloendus on poliitiline. /.../ Siis teine asi on see, et /.../ pildistamisest tuleb tuvastada probleem. /.../ See probleem on kahte moodi esiteks /.../ võrdlus, kuidas ütelda referents maadega, kes on umbes meiega ligilähedases demograafilises ja sotsioloogilises olukorras. Ja siis /.../ toon uuringud /.../ kuidas tegelikult siin, tegelikult pildistus on ka uuringud juba. Aga sellised uuringud, et mida tegelikult on vaja. /.../ Ja /.../ siis see referents maade uurimine, et saaks teada, /.../ millises olukorras, mida on saavutatud või millega on viltu mindud ja mis üks või teine asi on kaasa toonud. /.../ Nii ja siis saab välja tuua probleemid, mis on jõukohased. /.../ jõukohased probleemid ja siis nende saavutamise tee. /.../ ja siis on vaja selget /.../ kokkulepet, et /.../ need eesmärgid tõepoolest ka saavutatakse. Et see peab tõesti olema see, millele on toetus, et mitte ei ole nõnda, et täna on ta päevakorras ja siis öeldakse, et homme enam ei ole. /.../“

Viimases intervjuu lõigus on vastaja toonud näite ka ühest halvasti korraldatud tegevusest, mis on tema hinnangul põhjustatud valesti seatud eesmärgist. Lisaks leiab sama vastaja, et Eestis valitseb nn rahajagamise „maania“, mille all peab ta silmas riigipoolset suundumust jagada ja ümber paigutada rahasid ühelt tegevuselt teisele ja seda ilma konkreetse teadmiseta, millist eesmärki soovitakse saavutada.

V2: „/.../ Jah, öeldakse, et me tõstame raha ümber, et ehitada neljarealine Tartu maantee või et teeme Saaremaa silla. /.../ kui neid hakatakse tegema, siis analüüs, mis jääb selle tõttu tegemata seda üldse ei kavatseta teha. Ja kõikidel nendel strateegiatel, mis ei ole tõesti sellised triviaalsed, puudub tegelikult rahaliste /.../ kulutuste kate ja puudub ka see eesmärk, mida sellega tahetakse saavutada, kuhu jõuda /.../“

Riigipoolne raha jagamise poliitika puudutab ka üksikisiku tasandit (õigus toetusele). Inimesed on pigem orienteeritud (rohkema) raha saamisele. Intervjueeritavad toovad siinkohal näiteks vanaduspensionistide pensioni suuruse. Intervjuudest selgub, et vananemisega ei käi otseselt kaasas rahaprobleemid ning seda peetakse pigem riigi poliitika mõju tulemuseks.

V5: „/.../ vanemad inimesed täna, neile tundub, et nad just nagu tahavad ja räägivad valesid asju. Nad /.../ räägivad sellest lähtudes, et /.../ ühtepidi /.../ on ikkagi väga palju parem, /.../ kui oli vanasti, aga kui kõik ütlevad, et raha peaks rohkem olema, et /.../ siis ikka võiks olla rohkem, aga /.../ sellest rääkides /.../ väga hästi ei tunne ja pigem on ta selline reaktiivne, et /.../ kui kusagil räägitakse sellest /.../ niisugune poliitiline vastandamine on ka viinud selleni, et /.../ peabki kogu aeg nõudma ja vastandama ja siis pensionäridele pensioni maksmist kuidagi sellele, et kas keegi hoolib nendest või ei hooli /.../“

Eesti kitsaskohtadest rääkides panevad vastajad suure vastutuse riigile (seda väljendab ka viimati esitatud lõik intervjuust) ja inimestele, kes ametkondades töötavad. Ühest küljest räägitakse riigi ebaõnnestunud valikutest ning teisalt keskendutakse konkreetsetele inimestele, kellest sõltub otsuste vastuvõtmine ja teostamine. Põhjusteks, miks töötajad ei ole oma ülesannete kõrgusel, peetakse liigse vastutuse koormat ning „eestlaste iseloomu“. Vastuolu ilmneb selles, et kuigi hoomatakse võimalikke tegevussuundi ja lahendusi, on intervjueeritavate arvates neid tänastes tingimustes raske saavutada. Ühest küljest hurjutatakse abstraktsete probleemide allikana riiki kui institutsiooni, samas ollakse arvamusel, et üksikisikud, kes riigi toimimise eest vastutavad, ei ole enamaks võimelised.

V6: „/.../ ma räägin, et /.../ minu arust kõik /.../ nende asjade lahendamine enamuses sõltub /.../ kõrgematest riigiametnikest, kusjuures kõrgem riigiametnik lõpeb ära kusagil asekantsleri tasemel /.../“

Teise intervjueeritava arvates tuleks tegeleda nii mõnegi otsustaja liiga suure vastutuse hajutamisega:

V5: „/.../ mitte kõiki asju ei peaks vastutust veeretama ametnikule, tema nüüd teeks otsuse, kas tohib või ei tohi ehk seadusega või mingi reegluga ei ole mõtet /.../ tekitada sellist olukorda, et /.../ maandada ka seal riske, et kui on /.../ oht, et kusagil keegi /.../ jääb muidu lihtsalt kas kõrvale või saab keegi haiget juhul kui asi läheb ülemääraseks /.../“

Kolmas intervjueeritav lisab uue dimensiooni ning seostab vastutuse terviseprobleemide ja tööviljakusega:

V3: „/.../ meeste eluiga naistest kuskil 10–11 aastat on väiksem ja, aga siin on palju niisuguseid tegureid, millest vähe räägitakse /.../ Väga palju lõikab ära eluaastaid stress /.../ meie mees on harjunud, tema nagu vastutab, kõik peab tähtjaks ära tegema ja nii edasi ja me kritiseerimine kõvasti ütleme näiteks kreeklasi, kes ei täpselt ja nii edasi, aga samas on neil palju vähem niisuguseid südamehaigusi /.../ närvihaigusi /.../ et siin see tähtaegadest kinnipidamine, see peaks kuidagi teistpidi, peaks loogiliselt võtma reaalsemad tähtjad /.../ Psühholoogid peaksid täpsemalt välja mõtlema /.../ kuidas peaksid eestlased tegema niimoodi, et me ei ole stressis /.../ ega nad vähem ei tee /.../ prantslased töötavad tunduvalt kergemini ja-ja samas Prantsuse tööviljakus on kõrgem kui Ameerika Ühendriikides /.../“

Mitmete vastajate arvates on lisaks vastutusele takistavaks teguriks „eestlase hell hing“, nagu seda väljendab üks intervjuueeritav. Siinkohal mängib olulist rolli kogu Eesti ühiskondlik areng läbi ajaloo, võttes arvesse ka võõrvõimu perioodi ning sel ajal kujundatud ja selle tulemusena kujunenud käitumisharjumusi. Vastajad on sellel teemal sõnaohtrad ja kirjeldavad ilmekalt põhjuseid, miks on Eesti ühiskondlik areng mõnes mõttes takerdunud. Ühe tegurina nähakse Eestis individualismi ning vajadust olla nõ naabrist parem. Ühe vastaja hinnangul puudub eestlastel inimlik suhtumine. Ta täiendab oma arvamust ideega, kust lahenduste otsimist alustada:

V2: „/.../ eestlase individualism ei ole mitte arenenud ühiskonna liikme individualism, vaid metsaelaniku selline ürgne individualism. /.../ Ja üldiselt, ma arvan, et meie kirjandusklassikud läbi aegade /.../ tajuvad eestlast, tema hinge, tema mõttemaailma hirmus hästi ja /.../ kui me ei arvesta /.../ neid ebakohti /.../ kui me neid ei kõrvalda, me ei lahenda ühtegi küsimust.“

Intervjuueeritavate arvates on eestlasele omane oskus vastutada ainult iseenda eest ning sellest tingitud konkurentsi tõttu ei väärtustata neid, kes on oma töö juba ära teinud, nt tööturult lahkunud vanemaealisi. Koostöö mittetoimimise põhjuseks peavad vastajad sedasama „eestlaslikku iseloomu“ ning loodetakse, et see probleem laheneb aja jooksul ise. Nimelt on tegu meie ühiskonna arengule omase etapiga ning liigutakse koostööaltima ühiskonna suunas. Olukorra paranemises on vastajad veendunud:

V4: „/.../ 20 aastaga toimunud tohutu edasimineku. /.../ artiklist lugesin, et /.../ mis on nagu see vahe, et inimesed ikka käivad nagu morni näoga ringi /.../ aga neid on nagu palju vähem, kes käivad morni näoga ringi. Pole üldse nagu harv juhus, kui sa näed kuskil tänaval kedagi naeratamas näiteks. /.../ inimesed enam ei vaata seda inimest nagu mingit

kohtlast, et mida ta nüüd naerab seal /.../ ma arvan, et see areng nagu läheb /.../ pigem nagu positiivses suunas /.../ mingil ajal hakkavad /.../ viljad ka nagu tulema“

V5: „/.../ meil on kõik need võimalused olemas, need algavad /.../ poliitika ümbersõnastamisest, me oleme kindlasti väljas vaese riigi /.../ staatusest, kus /.../ me kõiki asju ei jõudnud teha ja sellepärast heakene küll selleks et tublid olla /.../ panime 2% kõrvale kaitsekulutusteks ja oleme lubanud siis teha ka mingisuguseid toiminguid sotsiaalhoolekande valdkonnas /.../ me oleme sellest faasist möödas, me teeme neid asju lihtsalt sellepärast et /.../ need ongi ongi mõistlikud /.../“

Eesti ühiskonna arengust rääkides jääb kõlama seisukoht, et kuna Eesti riigi eesotsas on olnud nooremaelised inimesed, siis ka see on üks põhjus, miks vananemist vaadatakse kui problemaatilist nähtust. Samal põhjusel on avalikes diskussioonides vananemine, kuigi normaalne etapp elus, liigitatud välditavatesse ja ignoreeritavatesse kategooriatesse. Negatiivne hoiak eakate suhtes on enamasti kujunenud isiklike ja konfliktsete kogemuste najal, millest tehakse üldistavad järeldused kogu vanuserühma kohta. Selline arusaam takistab oluliselt erinevate põlvkondade omavahelist suhtlemist ja koos elamise õnnestumist.

Ühe intervjuueeritava arvates pole nooremad riigi- ja majandusjuhid suhete paranemisele vanemate inimestega kaasa aidanud, tavapäraseks on muutunud sihtgruppide poliitiline vastandamine ning jutud väikestest pensionidest. Mitmed vastajad on arvamusel, et vanemate inimeste soov saada suuremat pensioni on reageerimine poliitikute juttudele rahavajadusest. Üks vastaja märgib, et kahe pensionäri pere on kõige vaesusriskikindlam elanikkonna rühm. Tõdetakse, et toimetuleku oskused ja rahulolu olemasolevaga on erinevad, ent pensionäre ja rahaprobleeme ei tohiks automaatselt seostada.

V5: „/.../ kuna nooremad inimesed on ka ühiskonna tüüri juures olnud, siis see on loonud /.../ dissonantsi selle vahel, mida /.../ ühiskonnas väärtustatakse /.../ need, kes pääsevad tribüünile kõnelema /.../ et need on siis peaasjalikult selle nii-öelda uue ilmavaate esindajad jaa /.../ nende väärtustest lähtudes just nagu neid võimalusi vananevatel inimestel ei ole /.../“

V6: „/.../ see peab olema suuteline /.../ avalikult väitlema nendel teemadel, aga kuna meie need avalikud esinejad ei ole saanud ka selles osas elementaarset koolitust, siis nad kardavad seda üles võtta lihtsalt /.../“

Rääkides Eesti võimalikest valikutest ja käsitletuste kasutamisest soovitab üks vastajatest riigil katsetada ka ise erinevaid lahendusi ning mitte jätkata jäikade süsteemide elushoidmisega. Samuti ei peeta kasulikuks ülemäära juristide- ja seadustekeskset vaatenurka. Jurist tuleks otsustusprotsessi või tegevuskavasse kaasata pärast eesmärgi püstitamist ning tema töö peaks olema suunatud lahenduste leidmisele, mitte takistavate paragrahvide loetlemisele. Seega on oluline näha riigi rolli laiemalt.

3.3.3. Eesti valikud

Erinevate lahenduste väljapakkumisel rõhutavad mitmed intervjuueeritavad, et väike riik ja väike rahvaarv on kasutamist ootav eelis. Eelkõige räägitakse võimalustest katsetada mitmesuguseid häid ideid ning positiivsete tulemuste ilmnedes neid ka laiemalt rakendada. Ühe intervjuueeritava hinnangul on meil piisava hulga inimeste kaasamisel võimalik saavutada oluline positsioon teaduses ning samas ka jõudsalt pikendada eluiga. Vastaja on seisukohal, et lähiaastatel võiks Eesti prioriteediks saada inimeste eluea pikendamine ja selles vallas riikide esiviisikusse jõudmine, pöörates jõukuse kasvatamisele veidi vähem tähelepanu.

V3: „/.../ kuskil 3–40-ne aasta pärast see teave ja /.../ inimese eluiga ja paljud asjad on tähtsamad kui praegusel ajal, et inimesed tahavad ikka kauem olla terved ja kauem elada ja praegusel ajal on maailmas palju rohkem võib-olla levinud, et rohkem uus auto ja nii edasi, aga edaspidi on ikkagi rohkem inimesed teadlikud kõigest eluolust ja nii edasi. Nii et Eesti võiks olla ikkagi mitte /.../ rahva ütleme heaolu poolest nagu Ansip pakkus välja, aga selles mõttes, et Eesti inimese eluiga on kasvanud palju rohkem ja /.../ kui praegu oleme kuskil seal umbes sajas koht maailmas, et juba siis võib-olla seal viies või kümnes koht oleme, et see on täitsa võimalik /.../“

Lisaks nähakse väikeriigi eelist lihtsates süsteemides ning seetõttu peetakse võimalikuks tervishoiu- ja hoolekandesüsteemid edukalt ühendada üheks toimivaks mehhanismiks. Soovitatakse ka hooldusravihaiglad liita hooldekodudega ning need omakorda haiglatega. Selle tulemusel peaks suurenema vanematele inimestele teenuste pakkumise vastavus vajadustele.

Nagu mainitud, on katsetamise võimalus väga oluline, sest muutustega kaasnevad riskid. Kui pilootprojekti käigus on selgunud toimiv idee, võiks riigieelarves eksisteerida eraldi ka raha idee edasiarendamiseks ja lahenduste inimestele kättesaadavaks tegemiseks.

V5: „/.../ oleks loodud mingi mehhanism, et kui kuskil mingisugune asi tundub, et töötab väga hästi, et siis ei oleks vaja eriti palju energiat selleks, et seda ka teistele kättesaadavaks teha /.../“

V5: „/.../ strateegia ei tohiks ehitada riigi asja ja siis mingit muud asja, vaid asi mida aetakse on ühine /.../“

Viimane lõik tõendab veelkord vajadust panna paika ühised eesmärgid ja suunad, samuti elanike sisulist kaasamist ning ühiskonna tasandil jõukohaste olukordade lahendamist. Samavõrd oluline on probleemidega tegelemisel vastajate arvates „talupojamõistuse“ kasutamine. Talule omase töökorraldusega seoses on räägitud, et igal inimesel oli talus mõistlik tegevus olemas. Meie ühiskonna eesmärk peaks aga olema talutöökorralduse saavutamine kõrgemal tasandil.

V4: „/.../ ma arvan, et üks terve mõistusega vallavanem muidugi nagu saab aru, et kuivõrd oluline on hoida üleval kõikvõimalikke memmeklubisid ja noori inimesi kohalikus vallas. Noh üldjuhul enamikes valdades, ma arvan, et terve mõistus nagu on võitnud ka. Et üldiselt ei panda memmeklubile sellist, ma ei tea, roppu üüri peale ja nii edasi.“

Kõigi tegevuste planeerimise juures märgib üks intervjuueeritavatest, et hoolekande kontseptsioon võiks võtta kasutusele hariduskontseptsiooni põhimõtted. See tähendab, et riigi sotsiaalsüsteem ning selle võimalused peaks avarduma, mitte jääma ainult rahalisele tasandile.

Veidi täpsemalt kirjeldasid mõned vastajad Eesti võimalusi edendada elanikkonna tervist. Räägiti meie tervishoiusüsteemist ning selle praegusest orienteeritusest probleemide lahendamisele, mitte ennetusele. Kuigi praegust tervishoiusüsteemi kiideti, toodi puudusena välja liiga väike tähelepanu pööramine ennetustegevusele. Siinkohal on küsimuseks taaskord rahalised võimalused, ent soovitusena antakse edasi kaaluda ümberorienteerumist ennetustegevuse arendamiseks.

V3: „/.../ teistmoodi peab olema elu üles ehitatud, kunagi siin {14–15 tagasi} olin Vietnami ja seal oli nii, et sotsiaalministeeriumi üks töötaja tegi ettekande, et nende põhilised kõik rahad lähevad preventatsioonile /.../ toidu koostisosad ja nii edasi /.../ absoluutselt teistmoodi ülesehitatud on kõik see tervishoiusüsteem /.../”

V2: „/.../ Eesti arstiabi on hea, sest nii väikese rahaga pole maailmas mitte kuskil suudetud tagada nii head arstiabi. Ja kuivõrd ennetustegevuseks Eestis raha enam ei jätku ja ravitakse ainult, noh, ma ei taha ütelda /.../ neid, kes homme surevad, siis kui me suudaksime ennetusele ja varasele ravile vajaliku raha anda, hoiaksime me tegelikult väga palju kokku invaliidsuse ja muude selliste asjade kahju pealt /.../“

Vastajate hinnangul on Eestil palju võimalusi, kuidas tegeleda kitsaskohtadega, mis vähendaksid vanemate inimeste probleeme. Loomulikult on kirjeldatud muutused mastaapsed, ent saavutatavad. Järgnevalt kirjeldan vananemise uue kontseptsiooni sisu, sellega seoses on vastajate arvates vaja tegeleda ka muutuste soodustamisega filosoofilisel tasandil.

3.3.4. Uus kontseptsioon

Selleks, et ühiskonna ja indiviidi tasandil ei võimutseks negatiivne arusaam vananemisest, soovivad vastajad uut vaatenurka vananemist puudutavatele küsimustele. Väga olulisel kohal on aktiivsuse säilitamine sotsiaalse suhtluse jätkumise abil ning selle sidumine võimalike tegevustega, eelkõige töövälise hobide ja huvidega. Uue kontseptsiooni rakendumiseks on vaja eelnevalt tegeleda seda soodustava keskkonna loomisega. Intervjueeritavad näevad selleks mitmeid võimalusi.

Alustuseks on oluline hooliv suhtumine vanemaealistesse ja vananevatesse ühiskonna- ning pereliikmetesse. Vääriti mõistmised võivad tekkida ainuüksi sellest, et ei olda valmis ära kuulama, mida on vanemal kolleegil või sugulasel öelda. Siiski, ainult ärakuulamine ei pruugi olla piisav, sest näiteks vanemaealise (elu)kogemus, olgugi aastatetagune, võib kõne all oleva teema fookust muuta selliselt, mida noorem inimene ise ei suuda tajuda. Sedasorti suhtlust

toetava mudeli roll on märkimisväärne, sest nagu eelpool öeldud, kujunevad arvamused eakate kohta pigem isiklikest kogemustest.

Ühelt poolt on vajalik, et nooremad inimesed austaks vanemaid, ent sama oluline on ka vanemaealiste arusaamine nooremate inimeste soovideist ja tegude tagamaadest. Eesti ühiskond on olnud pidevas muutumises ja vanemaealiste kohanemisvõime on pandud proovile, kasvõi informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogia arengut silmas pidades. Nii töö- kui eraelus on üha tavalisemaks igapäevaelu osaks muutunud arvuti kasutamine, mis on tekitanud mõneti ebavõrdse olukorra tänaste noorte ja eakate vahel. Samas on Eestil e-riigi kanalite ja vahendite abil võimalus soodustada kokkupuuteid erinevate põlvkondade vahel. Nagu väljendavad end vastajad, tuleks luua avalikke või ka virtuaalseid foorumeid vanemaealiste hääle kuuldavaks tegemiseks ning omavahelise arutelu ja kaasaraäkimise soodustamiseks. Vestlemise ja diskussioonide tulemus ei pruugi seisneda täielikus kuuldu aktsepteerimises, vaid pigem teineteise äraakuulamises, millistel seisukohtadel ja miks ollakse.

V7: „/.../ kuidas nagu sellises osalusdemokraatias tegelikult hakkama saada et /.../ mitte ainult ütleme tehnoloogilised uuendused vaid ka see mõtlemisviisi küsimus võib olla hoopis teine /.../ ka paljud sellised peremudelid, mis on muutunud ja mida nad võib-olla ei pruugi niimoodi tunnistada või aru saada /.../ on palju selliseid /.../ väärtuste küsimusi, mille suhtes võib-olla võiks neid aidata nagu mõelda kuhu väga kiired sellised näiteks väärtuste /.../ nihked on ühiskonna viinud, et saada aru, kus me tegelikult üldse oleme /.../ nende muredega /.../ et muidu sa ei suhestu sellesse /.../ mis võib tekitada ütleme probleeme, et kui /.../ väärtuste nihkelises ühiskonnas /.../ nad ei mõista või nad ei saa nende väärtuste üle näiteks arutleda, see võib tekitada probleeme nii nende enda perekonna sees kus /.../ suhe kasvava põlvkonnaga võib muutuda kahtlaseks, sa ei saa aru, mida noored tahavad ja kus nad on /.../“

Eakatele inimestele on vaja luua võimalused avalikest foorumitest osavõtuks. Siinkohal rõhutab üks kõneleja võimestamise vajalikkust, mille all ta peab silmas vanemate inimeste aitamist ja juhendamist enese kuuldavaks tegemisel. See tähendab laiemalt ka vanemaealiste kaasamist sisuliste otsuste tegemisse ja ühiskonna ellu:

V7: „/.../ mitte ainult sa ei kuula inimesi ära, vaid et sa tegelikult aitad neil ennast kuuldavaks teha, aitad /.../ neil endast aru saada, millesse nad üldse tegelikult võiksid

panustada, et millest on jutt /.../ see tähendab informeerimist /.../ osalemise võimaluste pakkumist /.../“

Hooliva suhtumise ja kaasamise juures on ühe vastaja hinnangul veelgi olulisem orienteeruda ümber seniselt õigustele keskendunud lähenemiselt kohustustele keskenduvale arusaamale. Kõneleja jaoks tähendab see jagatud vastutust sellisel kujul, et igaüks tajub kohustusi enda ja ühiskonna ees ning ka toimib vastavalt nendele. Kui kõik osapooled nii teavad kui täidavad oma kohustusi, alles siis võib riskide realiseerumisel rääkida õigustest saada toimetulekuks riigipoolset tuge.

V5: „/.../ ja siis kui me mõtleme selle peale, et üksikisikul on kohustus oma tervist hoida /.../ vallas on kohustus oma sandid toita, riigil on kohustus luua /.../ ühtlane mänguväljak, et kõik saaksid seal toimetada /.../ siis saab mõelda selle peale, et meil on olemas terve rida riske ja /.../ tasub /.../ mõelda, mis on see /.../ risk, mida siis nüüd inimene ise kuidagi juhtida ei saa või mis on mingisugune hulk määramatust, mida siis on mõistlik korraldada mingisuguse ravikindlustuse kaudu ja ühisest kassast /.../ ja vananemisega seotud risk võiks siis ka tõepoolest olla ikkagi see kui inimene või siis ka tema lähikondsed ei saa ennast teostada /.../“

Hoolivale ja ühtlasi kohustusi tähtsustavale arusaamale üleminek on üks osa vajalikest muutustest. Veidi kitsamalt vaatlleb üks intervjuueeritavatest tööturul olemise võimalikku uut käsitusviisi. Paari intervjuueeritava arvates peaksid inimesed läbi mõtlema ja vajadusel ümber hindama iseenda rolli tööturul.

V4: „/.../ Millegipärast nagu mõeldakse ainult selles kontekstis, et inimesed kui töövõtjad /.../ võib-olla peaks /.../ rohkem nagu mõtlema, kuidagi soodustama seda, et inimene /.../ kui iseendale töökoha looja. Et inimene /.../ loob ettevõtte ja mitte, et see dimensioon ei oleks /.../ see, et kui kaua /.../ töövõtja /.../ tööturul on vaid näiteks pigem see, et kui kaua ma /.../ oma ettevõtet viitsin nagu käibes hoida /.../“

Ise tööandjaks olemine ning ka vanemaealiste inimeste tööandjate harimine on uue kontseptsiooni olulised osad. Ettepanekuna tööturul viibimise soodustamiseks pakkus kõneleja välja ühe võimaliku meetodi:

V3: „/.../ peab konkreetselt analüüsima neid töökohti, nii et ettevõtjad peavad ka selle peale mõtlema /.../ üks niisugune näiteks kasvõi brošüür või nihukene, kus oleks vähemalt kirjutatud kõik, mis see vanem inimene kujutab, kuidas teda rakendada ja nii edasi. Seda ei ole ja tööandjad kujutavad nagu väga-väga halvasti. Tööandjad nagu iga inimene kujutab ette vanemat inimest põhiliselt nende puuduste põhjal /.../“

Uue kontseptsiooni rakendamiseks ja rakendumiseks ei ole vaja sugugi palju teha. Küsimus on hoolivas suhtumises ja ärakuulamises, samuti on olulisel kohal inimese positiivsete kogemuste soodustamine ning ühiskonna tasandil positiivse kuvandi tutvustamine. Kõige kirjeldatu najal võikski ühiskondlikul tasandil kujuneda välja niinimetatud uutmoodi normaalsus ehk reaalsus, kus vananemine ja vanemaealised ning eakad on väärtustatud.

4. Arutelu

Oma magistriuurimuse koostasin sooviga laiendada iseenda pädevust sotsiaaltöö professiooni esindajana. Olles ise refleksiivne ning teostades reflektiivse praktikuna ka uuringut tegelesin Tamme (2008: 10) kohaselt oma ametikasvuga. Intervjuude läbiviimise ajal talletasin saadud teadmised ning iga järgneva intervjuu tegemisel toetusin uutele, täienenud teadmistele. Töö kirjutamise käigus jätkasin pideva eneseanalüüsiga memode tegemise abil, jälgides selliselt enda hoiakute ja arvamuste muutumist.

Püstitasin enda jaoks uurimuse üheks ala-eesmärgiks vananemise temaatikaga seonduvate hoolivate väljendite väljaselgitamise. Analüüsi osas esitasin intervjuueeritavate kasutatud mõistete sageduse, mille kohaselt on enimkasutatavateks terminiteks „eakas”, „vanem inimene” ja „vanemaealine”. „Eakas” oli kasutuselt kolmandal kohal. Ühe intervjuueeritava arvates ei ole siiski paslik tarvitada sõna „eakas”. Intervjuusid läbi viies sattusin uurijana mõistete valimisel ise samuti kimbatusse.

Enne uurimuse läbiviimist veendusin üha enam, et „eakas” ei ole parim mõiste ning intervjuude käigus see arvamus kinnistus, mistõttu eelistan nüüd kasutada väljendit „vanem inimene”. Sellegipoolest olen nii igapäevatöös kui magistriuurimuses kasutanud ka sõnu „eakas” ja „vanemaealine”. Neid mõisteid kasutan ühest küljest harjumuse, teisalt sõna laialdase leviku tõttu erialakirjanduses, raamdokumentides ning töökeskkonnas. Pean oluliseks keelendite mõju analüüsimist eri vanuserühmadele nii individuaalsel kui ühiskondlikul tasemel, samuti kokkulepete saavutamist parimate terminite kasutamiseks vananemise temaatikaga tegelevate eri huvigruppide vahel.

Mõistete valimise keerukus on ilmne ka magistriuurimuses. Vastupidiselt esialgsele arvamusele leian praegu, et mõiste „vanemaealine” kasutamine on piirav – minu arvates viitab see pigem 50–60-aastastele inimestele. „Eakas” aga käib minu meelest kõrgemas vanuses olevate inimeste

kohta ja nooremad vanemaealised ei taha end võib-olla sellesse rühma kuuluvaks lugeda. Seega tundub mulle uurimuse tulemusena, et kõige hoolivam ja adekvaatsem väljend on „vanem inimene”, sest see hõlmab mitmeid väiksemaid vanusrühmi ning võib sobida nii 50- kui ka 80-aastase inimese kirjeldamiseks. Teooria osas kirjeldasin vanemate inimeste erinevaid jaotusi ja nende nimetusi (The Developmental Psychology... 2013). Kuigi kasutan minu jaoks sobiliku mõiste valimisel sarnast liigitamist, siis praktikuna leian, et ka selline lähenemine ei pruugi vanemaealistele endile meelepärane olla. Igapäevatöös valin vanematest inimestest rääkides mõisteid lähtudes inimeste iseloomust. Püüan oma klientidega suhtlemisel olla tundlik ning üritan aimata igale inimesele sobilikku pöördumise viisi.

Inimese vanus on tegur, mis mõjutab formaalsetes ja mitteformaalsetes suhetes nii inimest ennast kui ka vestluskaaslast. Elu jooksul jaotatakse inimesi kronoloogilise vanuse alusel erinevatesse gruppidesse, nt tööturuteenuste tarbijad või rahvastiku iseloomustamiseks kasutatavad grupid. WHO (Active Ageing... 2002: 4) soovib seoses aktiivsena vananemisega suhtuda ettevaatlikult inimeste nn lahterdamisse lähtuvalt vanusest ning sama meelt on ka intervjuueeritavad. Eesmärk ei ole ära kaotada vanuse alusel moodustatud rühmi, vaid vältida diskrimineerivana tajutavat sildistamist. Uurimuses osalenute arvates on mõistlikum vaadelda erinevaid ühiskonnagruppe sünnikohortide alusel, mida kinnitavad ka Richardson ja Barusch (2005). Kohortidele keskendumise vajadust tõendab ka vanuse stratifikatsiooni teooria.

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni soov on holistilise ja osalemise lähenemisi kasutades luua võrdväärne elujaatav ühiskond kõigis vanustes inimestele (Mainstreaming Ageing 2009: 2). Sama taotles ka Eesti aktiivsena vananemise ja põlvkondadevahelise solidaarsuse Euroopa aastast osavõtmisega, mille tulemusena avaldas Sotsiaalministeerium käesoleval aastal aktiivsena vananemise arengukava aastateks 2013–2020. Kuigi intervjuueeritavad tõdevad, et vanemaealistega tegelemisel on tarvis viia läbi muudatusi nii riiklikul, kogukondlikul kui ka indiviidi tasandil, siis on nad samas positiivselt meelestatud olemasolevate ja toimivate süsteemide suhtes. Analüüsi käigus selgus, et nõu jalgratast leiutama ei pea, küll aga on vaja ümber hinnata senised prioriteetid ning tegeleda esilekerkinud probleemide tuvastamise ja

eesmärkide konkreetsema sõnastamisega. Sellisel moel on võimalik luua keskkond, milles saab areneda igale eale sobilik ühiskond.

Arengut soosiva keskkonna kujunemise eelduseks on aktiivne tegevus vananemise süvalaiendamisel ning samuti vanustundlikkuse vähendamisel (AVA 2013; Palmore 2005; Butler 2005; Kirkwood 1999). Intervjueeritavad ei maini vanustundlikkuse mõistet, ent pea kõik vastajad kinnitavad, et vananemine ja inimese vanus ei ole probleemid. Probleeme põhjustab pigem inimeste nn lahterdamine vanuse järgi eristamaks elanikkonna erinevaid gruppe.

Kas inimene tajub end keskealise või eakana, sõltub nii tema enda kui ka tema eakaaslaste vananemise protsessist, samuti ühiskondliku arengu etapist. Esimese Eesti Vabariigi päevil sündinud inimeste vananemine erineb 1950-ndatel ja 1960-ndatel aastatel sündinute vananemisest. AVA (2013: 4) on sihtgrupi alumiseks piiriks seadnud 50-aastased, WHO (Actice Ageing... 2002: 4) on tegevuse suunamisel otsustanud inimest eakaks pidada alates 60. eluaastast. Sellisel kujul piiride määratlemine on vajalik, et hõlbustada eesmärkide saavutamist.

Lisaks üldisele rahvastiku vananemisele toimub vanemaealiste hulgas ka grupisisene vananemine (üle 80-aastaste inimeste osakaalu tõus), mis tingib vajaduse piiride seadmisel arvestada ka vanuserühma sisemist omapära. Inimeste iseloomud, kogemused ja saavutused erinevad suuresti nii vanusegruppide vahel kui ka sees. Eakate subkultuuride teooria selgitab, kuidas samaealistele vanematele inimestele teenuste pakkumine võib tekitada soovituga võrreldes vastupidise efekti – teenindamise hõlbustumise asemel võib lähenemine hoopis kaasa aidata põlvkondadevaheliste suhete halvenemisele.

Richardson ja Barusch (2005: 13–14) kirjutavad vanemaealiste heterogeensusest ning vanuse tõusuga kaasnevast indiviidide iseloomuomaduste võimendumisest. Vanuse kasvades eristuvad inimesed üha enam üksteisest ning seetõttu ei saa üht kohorti, rääkimata kõigist vanemaealistest vaadelda kui homogeenset gruppi. Üks intervjueeritav mainis eakaaslaste erinevaid positsioone – üks on president, teine professor, kolmas kodutu. Tesch-Roemer (2011: 4–5) põhjal on siinkohal tegu vananemise erinevate trajektooridega ning põhjus seisneb aja jooksul muutuvast vananemise

protsessis, mida on mõjutanud ühiskonna ajalooline areng. Vananemise mõjutatust ajaloolistest ja ühiskondlikest protsessidest peavad oluliseks ka intervjueeritavad, kellest üks nimetab tänast eakat põlvkonda „ajaloo kandjateks”.

Eakate mitmekesisust peavad intervjueeritavad väärtuseks omaette. Nagu ühiskonna nii ka inimese enda jaoks võib vananemist käsitleda kui triumfina ning vanemaealiste osakaalu suurenemisega elanikkonna hulgas muutub üha tähtsamaks ja aktuaalsemaks nende elu jooksul omandatud kogemuste ja oskuste jagamine. Individuaalse vananemise märgatavaim ilming on bioloogiline vananemine, mille käigus muutub inimese füüsiline välimus ning võivad esineda muutused nägemises, kuulmises, seksuaalsuses. Bioloogilise vananemise teooria kohaselt mõjutab inimesi ka stress ning seda kinnitab üks intervjueeritav, sidudes stressi Eesti töökultuuri iseärasustega.

Vananemise trajektooride erinevus väljendub ka inimeste vananemise „edukuses”. Tänapäeval ei seostata vananemisega hea tervise säilimist, aktiivset sotsiaalelu ja osalust ühiskonnas, st neid ei peeta „loomulikuks” (Tesch-Roemer 2011: 5). Edukas ja aktiivsena vananemine on kõrgemalt hinnatud, seetõttu võib osa vanemaealistest inimestest jääda piisava tähelepanuta – eelkõige need, kes pikaajalise haiguse või puude tõttu on minetanud ettevõtliku elulaadi. Kummalisel kombel ei soovinud intervjueeritavad eriti rääkida puuetega ja osaliselt töövõimetutest inimestest ning nendele rakenduse leidmise vajadusest. Vastajad mainisid, et igaüks, kes seda suudab, võiks mingil moel ühiskonnaelus osaleda ning peeti oluliseks rohkemate võimaluste loomist neile, kes on praegu olnud tööturult tõrjutud. Kui soovisin täpsustada võimalikke vahendeid ja meetmeid puuetega inimeste aktiivsuse tagamiseks, mindi jutuga kiirelt edasi ja räägiti endiselt nendest vanemaealistest, kel ei ole probleeme töötamise või perekonnas abistamisega.

Positiivseks peetakse vananemise käigus paranevaid ja arenevaid psühholoogilisi protsesse. Jungi teooria järgi (Richardson ja Barusch 2005: 25–26 viidatud Carl Jung 1933, 1960 kaudu) jaotub inimese areng kaheks etapiks (enne ja peale 40. eluaastat) ning justnimelt teises etapis analüüsib inimene eelnevas etapis tehtud otsuseid ja toimunud valikuid ning suudab nendega ka kergemini leppida. Hindamise tulemusel suureneb inimese enesekindlus ning ta julgeb rohkem olla „mina

ise”. Intervjueeritavate arvates väheneb samal ajal muretsemine materiaalse väärtuste pärast ning seetõttu võtavad vanemaealised elu rahulikumalt. Tõenäoliselt süvenetakse vananedes üha enam ka surelikkuse temaatikasse, mis muudab inimese suhestumist ümbritseva maailmaga, lisab täiendava dimensiooni tema kogemustepagasile ning aitab elus tasakaalu leida.

Sotsiaalse vahetuse teooria kohaselt muutuvad ühiskondlikul tasandil probleemid seda suuremaks, mida vähem vanemaealisi inimesi osaleb palgatöös. Mitmed intervjueeritavad leiavad, et tööturult lahkumine on tänapäeva vanemaealistele inimestele osutunud raskeks ning halvendanud ka nende tervist. Sotsiaalse vahetuse teooria alusel võib inimene tööturult kõrvalejäämise tõttu muutuda haavatavamaks tulevaste muutuste suhtes. Psühholoogiliste teooriate osas kirjeldavad Richardson ja Barusch (2005: 27 viidatud Smith ja Freund 2002 kaudu) mitmete rollide olulisust elus ning väidavad, et nii väheneb inimese haavatavus hilises elus. Ka intervjueeritavad on teooriaga sarnasel seisukohal. Lisaks tööelule ka muudes valdkondades aktiivne olemine aitab kergemini toime tulla vanemas eas esilekerkivate probleemidega.

Tulevastele vanematele inimestele mõeldes soovitasid intervjueeritavad suurendada võimalusi osaajaga töötamiseks ning huvitava ideena kirjeldas üks vastajatest, et samu tingimusi võiks pakkuma ka väikelastega peredele, et vanematel ei tekiks probleeme kvalifikatsiooni säilitamise ja tööturul püsimisega. Osaline tööaeg võiks kesta alates kahest tunnist nädalas kuni nelja tunnini päevas, samuti peetakse tähtsaks töötingimuste paindlikkust. Marksoo jt (2011: 6) analüüsi järgi töötavad vanemaealised osaajaga sagedamini kui nooremate vanuserühmade esindajad, ent minu uurimuse tulemusel selgub, et osaajaga töötamise võimalusi tuleks laiendada kõigis vanuserühmades. Vastajate hinnangul peitub üks lahendustest inimeste endi ettevõtlikkuse soosimises ja suurendamises, mis hõlmaks ka vanemaealiste inimeste võimalust sobilikku rakendust leida kas väike-ettevõtjana või teistele vanemaealistele teenuste osutajana näiteks hooldusasutustes või tervisekeskustes.

Ettevõtlikkuse alla ei peeta silmas ainult tööturul eksisteerivaid võimalusi. Vanemaealine saab aktiivselt osaleda ka vabatahtlikus sektoris või koduses keskkonnas perele ja lähedastele tuge pakkuda. Tesch-Roemer (2011: 5) väitel aitab vabatahtlikus tegevuses osalemine säilitada ka

head tervist. Vabatahtliku tegevuse puhul peaks vältima vanemaealiste käsitlemist tasuta tööjõuna, pigem tuleks luua tasakaal vabatahtlikuna tegutsemise ja rahalise sissetuleku vahel. Vanematele inimestele võiks tagada võimalused osaleda huviringide töös mõlemal suunal – nii õppija ja enesearendajana kui lektori ja kogunenud teadmiste edasiandjana. Vabatahtliku töö ja peresisese aktiivsuse teemadel vesteldes rõhutasid intervjuueeritavad kodanikuühiskonna arendamise ja kaasamise suurendamise vajadust.

Kodanikuühiskonna arendamisest rääkides keskendusid intervjuueeritavad inimeste vabatahtlikule panusele ja selle vormidele. Tesch-Roemer (2011: 5) kinnitab, et hea tervise ja vabatahtlikuna tegutsemise vahel on positiivne seos. Vastajad soovitasid vabatahtlikuna panustada näiteks pensionäride ühenduste või „memmeklubide” tegevusse ning samuti vanavanema „laenutamisse”. Idee on huvitav ning üks intervjuueeritav peab Eestis sellise ettevõtmise potentsiaali suureks, kuna meil on nii järelvalveta lapsi kui ka vanemaealisi, kes pole leidnud paeluvat tegevust. Nähakse võimalust viia kodanikuühenduste abil (nt lapsevanemate ühendused) kokku erinevad elanikkonna grupid, kes vastastikku üksteisele nii füüsilist kui emotsionaalset tuge pakuksid. Soovi korral võivad ka noored võtta mõne vanemaealise enda hoolitsuse alla (vastaja kasutas sõna „käendus”). Selline suhtlusvorm arendaks kogukonnasisest kommunikatsiooni ning koostöös kohalike omavalitsustega kergendaks oluliselt abivajajate olukorda.

Üks vastajatest leidis, et Eestis on takistavaks teguriks hetkel eksisteeriv mudel, kus hoolitsuse ja toe pakkujaks on pere või vähemasti sugulussidemetes olevad inimesed. Ühe intervjuueeritava arvates võiks ühiskondlikul tasandil soodustada võõrastega tegelemist, uute suhete loomist inimeste vahel, keda ei seo pere- või sugulussidemed. Uue vananemise kontseptsiooni rakendamise ühe osana näen ka sedasorti vastastikuste toetavate suhete tutvustamist ja loomist, kus inimesed hoolitsevad ka võõraste abivajajate eest. Seega võib riigi roll olla senisest erinev – mitte ainult ressursside suunamine, vaid ka kodanikuühiskonna arenemiseks võimaluste loomine. Riik võib kujundada ümber kodanikega lävimise tasandid ning tekitada inimestele rohkem võimalusi osalemiseks riigi igapäevaelus. Holistiline ja osaluse lähenemine on selleks sobilikud perspektiivid. Vanemaealiste ärakuulamine, nende kaasamine otsuste tegemisse, põlvkondadevaheliste suhtluskanalite toetamine ja täiustamine võiksid saada riigi üheks uueks

sihiks. Vananemise poliitökonoomia perspektiivile vastavalt on vananemine sotsiaalne konstrueering ning ühiskond mõjutab oluliselt vanemate inimeste väärtuslikkuse- ja võimutunnetust. Taaskord leiab tõestust vajadus tegeleda ka vananemise süvalaiendamisega.

Nii riiklik kui vabatahtlik tegevus annab võimalusi korraldada avalikke diskussioone kõikidel tasanditel, et vanemaealised saaksid arutleda noorte valikute põhjuste üle ja ka vastupidi. Lisanduva dimensioonina võiks vanemaealistele õpetada toimetulekut tänases ühiskonnas ja juhendada ning suunata neid tegutsema poliitika mõjutajatena. Kuigi Eesti vanemaealised mõjutavad meie poliitikat juba praegugi üsna aktiivselt, peaks traditsiooni jätkumist soodustama ka tulevaste vanemaealiste seas. See viitab taaskord holistilise ja osaluse lähenemiste kasutamise vajadusele.

Mitmed intervjuueeritavad pidasid eestlaste probleemiks inimeste liigset individuaalsust. Realo (2003) ja Saare (2010) arvates on eestlased käesoleva sajandi esimese dekaadi jooksul liikunud tõesti pigem individualistlike väärtuste suunas, kuid mitte päris sellises tähenduses, millest vastajad räägivad. Nimelt on Realo (2003: 65) veendunud, et individualismi tähendus eestlase jaoks on teistsugune kui individualismi-kollektivismi dimensiooni uurijatele. Seega tundub olevat rutakas nõustuda intervjuueeritavate arvamustega eestlastest kui individualistidest negatiivses valguses. Beilmann ja Realo (2012: 213 viidatud Realo jt 2008 kaudu) on seisukohal, et inimeste paljudesse vabatahtlikesse organisatsioonidesse kuulumine ning inimestevahelise usalduse kõrge tase iseloomustavad individualistlikumat ühiskonda, mitte kollektivistlikumat.

Individualistlikest eestlastest rääkides kasutasid intervjuueeritavad võrdlust „metsa(nurga) elanikuga”, mis viitab tõenäoliselt eraldatuse ja usaldamatusega kaasnevatele probleemidele. Saar (2010) on kirjeldanud eestlaste väärtushinnangute muutumist, seega ei saa intervjuueeritavate hinnanguid võtta üks-üheselt. Lisaks tõdevad Kivirähk ja Lauristin (2013: 69) ning Realo (2013: 51) värskeimas inimarengu aruandes, et vähene sallivus on endiselt tõsiseks probleemiks, mis pärsib ka organisatsioonide tegevussuutlikkust. Intervjuude käigus ei osanud ma küsida, mida konkreetselt individualismi alla silmas peetakse. Küll aga räägiti koostööd takistavatest teguritest, näiteks usaldamatusest ja oskamatusest seltsis töötada.

Intervjuude tegemise võtsin ette eesmärgiga aru saada vananemise protsessist ja aktiivsena vananemise sisust. Suure osa ajast rääkisime uurimuses osalejatega Eesti probleemidest ühiskondlikul ja riiklikul tasandil. Hoolimata väidetest, et vananemine loob võimalusi ja et seda peaks vaatlema positiivse protsessina, tekkis mul intervjuude käigus siiski tunne, et intervjuueeritavate jaoks ei ole see nii üks-üheselt mõistetav. Probleemide põhjustajana räägiti sageli riigist kui abstraktsest institutsioonist ja selgus, et tihtilugu esindasid vastajad sama meelsust, mida heitsid ette eestlastele üldiselt. Järeldan, et ka spetsialistid, kes peaksid tegelema vananemise süvalaiendamisega, ei pruugi isiklikul tasandil selle eesmärkidest õigesti aru saada. Mulle sai selgeks, et kuna aktiivsena vananemise arengukava on tõstnud esile vananemisest positiivse kuvandi loomise ja levitamise vajaduse, tuleb alustada teostajate endi arvamuste muutmisest.

Probleeme põhjendati Eesti ühiskondliku arengu eripära ja ajalooliste mõjutustega. Kritiseeriti ka toimivate süsteemide korralduslikku poolt, mille muutmine on minu hinnangul keeruline ja aeganõudev. Sellegipoolest, siiski vajalik: ümberorienteerumine õiguste rõhutamisel kohustuste teadvustamisele, vastutuse jagamine eri tasandite vahel, tervishoiusüsteemi eesmärkide muutmine nii-öelda tulekahju kustutamisel ennetustegevusele. Aktiivsena vananemise soodustamise ühe osana nähakse ka rahvusvahelisel tasandil ennetuslike meetmete juurutamist tervishoius ning kogukondlike teenuste arendamist (Active Ageing 2012: 6). Viimase vajalikkust rõhutavad ka intervjuueeritavad nähes e-riigi ja elektroonilise tervisesüsteemi arendamist.

Nii individuaalsest kui rahvastiku vananemisest rääkides selgub, et arenguvõimalusi on Eestis palju. Murettekitavatele valdkondadele tähelepanu pööramine ja probleemide lahendamine muudab Eesti ühiskonna igale eale sobilikumaks. Kindlasti ei saa vananemist või eakust pidada probleemiks iseeneses, seda kinnitab ka magistriuurimuse analüüsi osa. Vananemine on sotsiaalne protsess, mida mõjutavad kõik ühiskonna arengutegurid. Vananemist võiks käsitleda ka Eestis triumfina nagu seda soovitatakse vaadelda rahvusvahelisel tasandil. Kui vaadata vananemist millegi positiivsena, on võimalik ka tegeleda tingimuste loomisega, mille tagaksid analüüsi osas kirjeldatud vananemise uue kontseptsiooni levimise. Kui kavandada ühiskondlikul

tasandil meetmeid, mis käsitlevad vananemist kui loomulikku oodatavat protsessi ning seostada seda positiivsete kuvanditega, on igale eale sobiv ühiskond saavutatav.

Kokkuvõte

Minu magistriuurimuse eesmärk oli uue arusaama loomine vananemisest ja vanematest inimestest. Täiendavalt oli uurimuse koostamise ajendiks minu kui sotsiaaltöö professiooni esindaja kompetentsuse laiendamine. Vajalikud andmed kogusin seitsme süvaintervjuu abil, lisaks sain ühelt uurimuses osalejalt vastused küsimustele e-kirja teel. Andmete kodeerimisel ja analüüsimisel kasutasin tavapäraselt kvalitatiivset sisuanalüüsi.

Ekspertide arvates on vananemine üldiselt positiivne – see on kasulik inimesele ja ühiskonnale. Negatiivsed aspektid ei ole põhjustatud inimese vananemisest, määravaks saavad mitmed muud tegurid. Näiteks tervise halvenemine võib olla seotud tööelust lahkumise või ebaküllaldase raviga. Seega ei tohiks võrdsustada vananemist kehva tervisega. Probleemsete kohtadena käsitlesid vastajad pigem tingimusi, milles ja kuidas vanemad inimesed elavad, mitte nende vanust. Hoolimata intervjuueeritavate positiivsest suhtumisest vananemisse ja vanematesse inimestesse kui väärtusesse kinnitasid vastajad, et Eesti ühiskonnas nähakse vananemise protsessi pigem negatiivselt.

Analüüsi osas tutvustasin uut kontseptsiooni, mis suhtub vananemisesse ja vanematesse inimestesse positiivselt. Parima võimalusena rahvastiku vananemisega tegelemisel nähakse aktiivsena vananemise soodustamist ning vananemise süvalaiendamist. Kuigi ükski vastajatest ei nimetanud otsesõnu vananemise süvalaiendamise vajalikkust, pidasid nad tegevuste planeerimisest ja lahendustest rääkides minu hinnangul silmas just seda. Aktiivsena vananemine on ühiskonna jaoks oluline ka sellest aspektist, et eakate teadmised ja oskused ei läheks kaotsi, vaid antaks edasi järgnevatele põlvedele. Samuti on aktiivsus vajalik inimese enda jaoks, kuna nii saab indiviid ennast teostada vabatahtliku tegevuse või tööturul osalemisega. Aktiivsena vananemisel on mitmeid vorme, mis ei pruugi olla seotud organisatsioonilise tegevuse või töötamisega, sest mõiste hõlmab ka perekonnas abistamist. Ettevõtlikkus on lisaks mainitule seotud ka inimese hea tervise püsimisega.

Uut kontseptsiooni, mida kirjeldasin oma töös, saab edukalt rakendada sotsiaaltöö praktikas. Refleksiivsuse abil on võimalik iseennast ja oma tööd täiustada ning leian, et selline lähenemine on oluline ka teistele spetsialistidele. Vananemise süvalaiendamine võiks tähendada kõigi inimeste suhtumise muutumist seniste veendumuste ja arvamuste ümberhindamise mõjul. Kuigi vanemaealisi nähakse juba praegu riikliku poliitika mõjutajatena, peaks nende kaasatus otsustusprotsessidesse veelgi suurenema.

Teaduseetika reeglite järgimine töö koostamisel

Olen koostanud magistritöö iseseisvalt. Kõik töös kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Kaia Kingo

26. mai 2013. a

Kasutatud kirjandus

Active Ageing. (2012). Policy brief on Ageing. No. 13. United Nations Economic Commission for Europe.

Active Ageing. A Policy Framework. (2002). World Health Organization.

Aktiivsena vananemise arengukava 2013–2020. (2013). Eesti Vabariigi Sotsiaalministeerium.

Beilmann, M., Realo, A. (2012). Individualism-collectivism and social capital at the individual level. *TRAMES*. Pp. 205–217.

Berg, B. L. (2007). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Pearson International Edition. 6th ed. Person Education, Inc.

Butler, R. N. (2005). Ageism: Looking Back Over My Shoulder. *Generations*. 29, 3: 84–86.

Eesti Statistikaamet. (2011). Euroopa Liidu rahvaarv saavutab maksimumi 30 aasta pärast. <http://statistikaamet.wordpress.com/tag/rahvaarv/>

Fook, J., Gardner, F. (2007). *Practising Critical Reflection. A Resource Handbook*. Open University Press.

Karvinen-Niinikoski, S. (2012). Practice research in Nordic social work. Knowledge production in transition. Volume 2 of *Critical Studies in Socio-cultural Diversity*. Whiting & Birch, Limited.

Kirkwood, T. (1999). *Time of Our Lives: Why ageing is neither inevitable nor necessary*. Phoenix.

Kivirähk, J., Lauristin, M. (2013). Eesti Inimarengu Aruanne, 2012–2013: Kodanikuühiskond ja sotsiaalne kapital. Eesti Koostöö Kogu. Lk 66–69.

Kristjuhan, Ü. (2012). Vanem inimene; müüdid ja tegelikkus. *Sotsiaaltöö*. 4: 15–18.

Laherand, M.-L. (2008). Kvalitatiivne uurimisviis, Tallinn. OÜ Infotrükk.

Lewis-Beck, M.S., Bryman, A., Liao, T. F. (2004). The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods. Vol 2. SAGE Publications.

Mainstreaming Ageing. (2009). Policy brief on Ageing. No. 1. United Nations Economic Commission for Europe.

Marksoo, Ü., Malk, L., Põldis, E. (2011). Vanemaealised Eesti tööturul. Teemaleht. Sotsiaalministeeriumi toimetised. Nr 4.

Neuman, W. L. (2006). Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches. 6th ed. Pearson (education, inc.).

Palmore, E. (2005). Three Decades of Research on Ageism. *Generations*. 29, 3: 87–90.

Puur, A., Sakkeus, L., Tammaru, T. (2013). Eesti Inimarengu Aruanne: Rahvastik. Eesti Koostöö Kogu. Lk 13–26.

Realo, A. (2003). Comparison of Public and Academic Discourses: Estonian Individualism and Collectivism Revisited. *Culture and Psychology*, 9 (1): 47–71.

Realo, A. (2013). Eesti Inimarengu Aruanne: Väärtused. Eesti Koostöö Kogu. Lk 43–53.

Richardson, V.E., Barusch, A.S. (2005). *Gerontological Practice for the Twenty-first Century: A Social Work Perspective*. Columbia University Press.

Rubin, A., Babbie, E. R. (2005). *Research Methods for Social Work*. 5th ed. Thomson. Brooks/Cole.

Saar, A. (2010). Eesti Inimarengu Aruanne, 2009: Muutused Eesti väärtushinnangutes aastail 1990–2008. Eesti Koostöö Kogu. Lk 108–114

Saks, K. (2009). Eesti inimaengu aruanne, 2008: Eakate elukvaliteet. Eesti Koostöö Kogu. Lk 74–78.

Selg, M. (2008). „Refleksiivsus“ ja „reflekteerimine“ pole sünonüümid ega vastandu tõendus põhisele praktikale“. *Sotsiaaltöö*. 4: 48–50.

Sirotkina, R. (2012). Aktiivsena vananemise strateegia 2013-2020 koostamisest. *Sotsiaaltöö*. 4: 5–8.

Sotsiaalhoolekande seadus. RT I 1995, 21, 323.

Tamm, R., Saks, K. Pääsuke, M. (2010). Research on ageing and longevity in Estonia. *Reviews in Clinical Gerontology*. 20, 2: 154–159.

Tamm, T. (2008). Ametikasv ja professionaalsus. TLÜ kirjastus.

Tesch-Roemer, C. (2011). Active Ageing and Quality of Life in Old Age. Working Paper for the UNECE Working Group on Ageing.

The Developmental Psychology of Aged Persons. Psychology. Vol. II. Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS).

<http://www.eolss.net/Sample-Chapters/C04/E6-27-05-04.pdf>

Tulva, T; Viiralt, I. (2003). Väärikas vananemine: müüdid ja tegelikkus. EV Sotsiaalministeerium. Tallinna Pedagoogikaülikool. Tallinn. AS Spin Press.

Van Ewijk, H. (2010). European Social Policy and Social Work. Citizenship-based social work. Routledge. Lk 60–89.

World Population Ageing. (2009). United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. New York.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina _____Kaia Kingo_____
(*autori nimi*)
(sünnikuupäev: ____07.05.1986____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Uus arusaam vananemise kontseptsioonist Eestis

_____
_____
_____,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on _____Reeli Sirotkina_____,
(*juhendaja nimi*)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, _____26.05.2013_____ (*kuupäev*)